

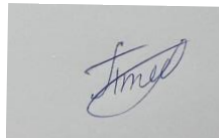
Міністерство освіти і науки України
Харківський Національний Університет ім. В. Н. Каразієа
Історичний факультет
Кафедра історіографії, пам'яткознавства та археології
До захисту допущено

кафедрою _____ протокол № _____ від ____
завідувач кафедри _____ Сергій Посохов _____
(підпис) (ім'я, прізвище)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

здобувача першого бакалаврського рівня вищої освіти
на тему: «Скіфські амазонки: археологічні свідчення участі жінок у війні»
Спеціальність (спеціалізація) 032 «історія та археологія»

Освітня програма «історія та археологія»

Здобувач

(підпис)

(Тетяна Пристайло)

Науковий керівник

(підпис)

(Валерій Скирда)

Харків 2026

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячене комплексному аналізу археологічних свідчень участі жінок у військовій діяльності скіфо-сарматських суспільств Північного Причорномор'я VII ст. до н.е. – IV ст. н.е. та реконструкції їхньої ролі у військовій структурі кочових народів.

Актуальність теми визначається накопиченням значного масиву нових археологічних даних з території України, які потребують систематизації, а також потребою критичного перегляду античних джерел про амазонок у світлі сучасних здобутків гендерної археології, палеогенетики, трасологічного та ізотопного аналізів.

Методологічну основу роботи становлять принципи гендерної та постпроцесуальної археології, що передбачають незалежне встановлення біологічної статі похованих і відмову від автоматичного проектування сучасних гендерних стереотипів на давні суспільства.

У роботі виявлено, що поховання жінок зі зброєю становлять статистично значущу категорію пам'яток (3–20% від усіх жіночих захоронень залежно від регіону і хронологічного горизонту) з максимальним піком у сарматський період (I–II ст. н.е., до 16%). Запропоновано типологію жіночих воїнських поховань: від захоронень з повним комплектом озброєння без типово жіночого інвентарю до поховань зі змішаним набором предметів та окремими елементами зброї. Трасологічний аналіз підтвердив функціональне використання більшості знахідок зброї за життя; палеопатологічні дані зафіксували бойові травми на кістках низки жінок. Порівняльний аналіз засвідчив, що жінки-воїтельки переважно виконували роль легкоозброєних лучниць, зберігаючи водночас жіночу гендерну ідентичність, виражену у поєднанні зброї з прикрасами та дзеркалами.

Античний міф про амазонок інтерпретується як культурний конструкт, що відображав грецьке сприйняття незнайомих гендерних практик кочівників, однак не тотожний реальності: жінки-воїтельки скіфо-сарматського світу не становили окремого племені, а займали певну нішу у військовій та соціальній структурі кочового суспільства.

Наукова новизна дослідження полягає у першому систематичному типологічному та порівняльному аналізі жіночих поховань зі зброєю на території України із застосуванням методології гендерної археології, а також у запропонованій реконструктивній моделі участі жінок у військовій організації скіфо-сарматських суспільств.

Результати можуть бути використані у викладанні давньої історії України, гендерних студій та археології у вищих навчальних закладах, при підготовці музейних експозицій, а також у подальших міждисциплінарних дослідженнях кочових суспільств Євразії.

Ключові слова: скіфи, сармати, Північне Причорномор'я, гендерна археологія, жіночі поховання, зброя, амазонки, воїтельки, кочові суспільства.

ABSTRACT

The study is devoted to a comprehensive analysis of archaeological evidence for women's participation in the military activities of Scythian-Sarmatian societies of the Northern Black Sea region (7th century BCE – 4th century CE) and to the reconstruction of their role in the military structure of nomadic peoples.

The relevance of the topic is determined by the accumulation of a substantial body of new archaeological data from the territory of Ukraine requiring systematic analysis, as well as by the need for a critical reassessment of ancient sources on the Amazons in light of recent advances in gender archaeology, paleogenetics, use-wear analysis, and isotopic studies.

The methodological framework is grounded in the principles of gender and post-processual archaeology, which require independent biological sex determination of the buried individuals and rejection of the automatic projection of contemporary gender stereotypes onto ancient societies.

The study establishes that weapon-accompanied female burials constitute a statistically significant category of sites (3–20% of all female interments depending on region and chronological horizon), reaching a peak in the Sarmatian period (1st–2nd centuries CE, up to 16%). A typology of female warrior burials is proposed, ranging from interments with a full weapon set and virtually no typically feminine inventory to burials with a mixed assemblage and isolated weapon elements. Use-wear analysis confirmed that most weapons had been functionally used during the lifetime of the deceased; paleopathological data recorded combat injuries on the bones of a number of women. Comparative analysis demonstrated that female warriors primarily served as light-armed archers while simultaneously maintaining a feminine gender identity, expressed in the combination of weapons with jewellery and mirrors.

The ancient myth of the Amazons is interpreted as a cultural construct reflecting Greek perceptions of unfamiliar gender practices among nomads, yet not identical to reality: female warriors of the Scythian-Sarmatian world did not constitute a separate tribe but occupied a specific niche within the military and social structure of nomadic society.

The scholarly novelty of the research lies in the first systematic typological and comparative analysis of weapon-accompanied female burials on the territory of Ukraine employing gender archaeology methodology, as well as in the proposed reconstructive model of women's participation in the military organisation of Scythian-Sarmatian societies.

The findings may be applied in teaching ancient history of Ukraine, gender studies, and archaeology at higher educational institutions, in the preparation of museum exhibitions dedicated to the Scythian-Sarmatian era, and in further interdisciplinary research on the nomadic societies of Eurasia.

Keywords: Scythians, Sarmatians, Northern Black Sea region, gender archaeology, female burials, weapons, Amazons, female warriors, nomadic societies.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. СКІФСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА УЯВЛЕННЯ ПРО «АМАЗОНОК»	15
1.1. Історико-культурний контекст Скіфії	15
1.2. Жінка в скіфському суспільстві: соціальні ролі та функції	19
1.3. «Амазонки» в античних джерелах: міф і реальність.....	22
1.4. Вплив античної традиції на інтерпретацію археологічних матеріалів.....	25
РОЗДІЛ 2. АРХЕОЛОГІЧНІ СВДЧЕННЯ УЧАСТІ ЖІНОК У ВІЙНІ	30
2.1. Поховання жінок зі зброєю: географія, типологія, періодизація.....	30
2.2. Опис ключових археологічних знахідок у Центральному Сході України	36
2.3. Порівняльний аналіз: жіночі та чоловічі поховання воїнів.....	42
РОЗДІЛ 3. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЖІНОЧОЇ ВІЙСЬКОВОЇ РОЛІ В СКІФСЬКІЙ КУЛЬТУРІ.....	50
3.1. Гендерна археологія та її підходи до інтерпретації поховань.....	50
3.2. Роль жінок у військовій структурі Скіфії: реконструкція за матеріалами	56
3.3. Концепт «амазонки» в сучасній історичній науці.....	61
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	71
ДОДАТКИ	76

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Питання про роль жінок у давніх суспільствах та їхню участь у діяльності, яка традиційно вважалася виключно чоловічою сферою, залишається одним із найбільш дискусійних та актуальних напрямків сучасної історичної науки. Особливий інтерес становить феномен жінок-воїтельок у кочових культурах Євразії, зокрема в скіфо-сарматських суспільствах Північного Причорномор'я, де археологічні дані свідчать про можливу участь представниць жіночої статі у військовій діяльності ¹. Ця тема безпосередньо пов'язана з античними легендами про амазонок, які протягом тисячоліть захоплювали уяву європейців та стали одним із найстійкіших культурних міфів. Сучасна археологія надає унікальну можливість перевірити, наскільки ці легенди мають реальну історичну основу, та реконструювати дійсне становище жінок у скіфській культурі.

Актуальність дослідження обумовлена кількома факторами. По-перше, за останні десятиліття накопичено значний масив археологічних даних про жіночі поховання зі зброєю на території України, які потребують систематизації та комплексного аналізу ². По-друге, розвиток гендерної археології та застосування нових методів дослідження (палеогенетика, ізотопний аналіз, трасологія) відкривають можливості для більш глибокого розуміння гендерних відносин у давніх суспільствах ³. По-третє, критичний перегляд античних джерел у світлі археологічних відкриттів дозволяє по-новому оцінити співвідношення міфу та реальності в легендах про амазонок ⁴. По-четверте, ця тема має важливе значення для сучасних дискусій про гендерні ролі,

¹ Smith P. S. Scythian Women. 2021. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/article/1783/scythian-women/> (дата звернення: 16.12.2025). с. 2-4.

² Шевченко О.Б. Жіночі поховання зі зброєю у сарматів. Режим доступу: <https://www.cais-soas.com/CAIS/Anthropology/Sarmatians/sarmatian-amazon.htm> (дата звернення: 21.12.2025). Cais-soas.com. The Women Warriors - the Sarmatians. Режим доступу: <https://www.cais-soas.com/CAIS/Anthropology/Sarmatians/sarmatian-amazon.htm> (дата звернення: 18.11.2025).

³ Марчишина А.А. Портретний опис у гендерній проекції Е. Оуклі // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. Вип. 692-693: Германська філологія. Чернівці: «Родовід», 2014. 336 с. С. 77-80. Рудич Т. О. Пізні скіфи: формування складу населення за матеріалами антропології. Археологія і давня історія України. 2020. № 3 (36). С. 476-488.

⁴ Геродот. Історії в дев'яти книгах. Київ: Наукова думка, 1993. 576 с. Джуль Л. Жінки в історії України. Амазонки: вигадка чи реальність? // Історія в рідній школі. 2017. № 5. С. 36-41 Околітенко Н. Гендерні проблеми: легенди і генетика (амазонки) // Українська культура. 2006. № 9. С. 27-28.

спростовуючи уявлення про їхню універсальність та біологічну детермінованість ⁵.

Стан наукової розробки проблеми. Питання про амазонок та жінок-воїтельок у скіфо-сарматських культурах привертало увагу дослідників протягом більш ніж двох століть. Ранні археологи XIX століття схильні були буквально інтерпретувати кожне жіноче поховання зі зброєю як підтвердження існування амазонок, що призводило до романтизації та міфологізації археологічних знахідок ⁶. У радянський період переважав протилежний підхід крайнього скептицизму, коли жіночі поховання зі зброєю відкидалися як помилки визначення статі або інтерпретувалися як суто символічні ⁷.

Початки наукового вивчення проблеми жінок-воїтельок у скіфо-сарматських культурах пов'язані з першими систематичними розкопками курганів Північного Причорномор'я в першій половині XIX ст. Вже тоді в Санкт-Петербурзькому Ермітажі осіли матеріали кількох жіночих поховань зі зброєю, проте тогочасні дослідники не виділяли їх в окрему категорію: знахідки розглядалися переважно крізь призму античних повідомлень про амазонок і сприймалися або як підтвердження їхнього існування, або просто ігнорувалися як курйоз ⁸. Ця некритична рецепція античних текстів була цілком закономірною для науки свого часу, що ще не виробила власної методології вивчення поховальних пам'яток.

Перший систематичний опис скіфської культури, що включав і спорадичні відомості про жіночі поховання, дав М. С. Грушевський у першому томі «Історії України-Руси» (1898), де скіфська доба розглядалася як закономірний початковий етап формування населення українських земель ⁹. Хоча Грушевський не присвячував гендерній проблематиці спеціального

⁵ Ворона М.В. Гендерні стереотипи: сутність, функції, наслідки // Щоквартальний науково-інформаційний журнал «Статистика України». 2010. №4 (51) С.71-74.

⁶ Localhistory.org.ua. Скіфи очима Геродота. Міфи і реальність. 2023. Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/skifi-ochima-gerodota-mifi-i-realnist/> (дата звернення: 19.11.2025).

⁷ Толочко П.П. Пізні скіфи. Давня історія України: в 3-х томах. Том 2: Скіфо-антична доба. Київ: Наукова думка., с. 176-180. 1998. 496 с. с. 177-179.

⁸ Localhistory.org.ua. Скіфи очима Геродота. Міфи і реальність. 2023. Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/skifi-ochima-gerodota-mifi-i-realnist/> (дата звернення: 19.11.2025).

⁹ Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т. Київ: Наукова думка, Т. 1. 1994. 736 с.

розгляду, його увага до археологічних джерел як самостійного виду доказів заклала методологічне підґрунтя для подальших студій. У той самий час інтерес до скіфських старожитностей значно активізувався після масштабних розкопок на Придніпров'ї, зокрема досліджень О. Бобринського, що відкрили серію аристократичних курганів і поставили питання про статусну диференціацію похованих.

У перші десятиліття радянської доби вивчення скіфо-сарматських пам'яток набуло масштабного характеру завдяки державному фінансуванню Академії наук. Разом з тим гендерна специфіка поховань залишалася на маргінесі наукових інтересів: жіночі поховання зі зброєю або оголошувалися помилками антропологічного визначення статі, або тлумачилися як суто ритуальні явища, позбавлені зв'язку з реальним суспільним станом похованих¹⁰. Показовою є позиція П. П. Толочка, який у розділі про пізніх скіфів у фундаментальній «Давній історії України» (1998) фактично оминав це питання, зосереджуючись на воєнній організації чоловічого суспільства¹¹. Таке замовчування пояснювалося не лише ідеологічним тиском, а й реальним браком надійних антропологічних методик, що не дозволяли стовідсотково ідентифікувати стать без повторного дослідження кісток.

Переломним у дослідженні скіфо-сарматських жіночих поховань стали 1970–1980-і роки. Л. Залізняк у «Стародавній історії України» (2012, але що ґрунтується на багаторічних польових дослідженнях) поставив питання про існування в кочовому суспільстві особливої категорії жінок-воїнів, що суміщали традиційні жіночі ролі з участю у збройних конфліктах¹². Особливо важливим внеском стала праця Л. Залізняка, О. Моці та В. Зубаря «Археологія України: курс лекцій» (2005), де вперше на навчальному рівні було систематизовано відомі знахідки жіночих поховань зі зброєю й запропоновано

¹⁰ Толочко П.П. Пізні скіфи. Давня історія України: в 3-х томах. Том 2: Скіфо-антична доба. Київ: Наукова думка., с. 176-180. 1998. 496 с. с. 177–179.

¹¹ Толочко П.П. Пізні скіфи. Давня історія України: в 3-х томах. Том 2: Скіфо-антична доба. Київ: Наукова думка., с. 176-180. 1998. 496 с. с. 176–180.

¹² Залізняк Л. Стародавня історія України. Київ : Темпора, 2012. 542 с.

їхню типологію за складом інвентарю ¹³. У цей же період активізувалося дослідження антропологічного матеріалу: Т. О. Рудич на матеріалах пізньоскіфського некрополю розробила методику виявлення статевих ознак за кістковими рештками, що дозволила переглянути низку попередніх визначень ¹⁴.

Принципово новий дослідницький імпульс дало оприлюднення антропологічних даних з кількох великих сарматських могильників, де питома вага жіночих поховань зі зброєю виявилася значно вищою, ніж припускалося раніше. О. В. Симоненко в серії праць, присвячених сарматознавству, насамперед у «Нарисі українського сарматознавства» (2019), систематизував поховальну документацію з лівобережних і причорноморських пам'яток, виокремивши жіночі воїнські поховання в самостійну дослідницьку проблему ¹⁵. Дослідник показав, що в середньосарматський і частково пізньосарматський періоди наявність зброї в жіночому похованні є не винятковою, а статистично значущою категорією. Паралельно О. В. Гопкало та Т. О. Рудич у дослідженні матеріалів поселення і могильника біля с. Боромля (2018) встановили, що в пізньоскіфських і ранньосарматських спільнотах Лівобережжя відсоток жіночих поховань зі зброєю сягав 10–12% від загальної кількості жіночих захоронень, що суттєво перевищувало попередні оцінки ¹⁶.

Вагомий внесок у переосмислення теми зробили антропологічні дослідження С. П. Сегеди, зокрема монографія «Антропологічний склад українського народу: етногенетичний аспект» (2001), де проаналізовано морфологічні показники жіночих скелетів із воїнськими ознаками та показано їхню відмінність від масиву решти жіночих поховань ¹⁷. Сегеда встановив, що

¹³ Залізняк Л., Моця О., Зубар В. Археологія України: курс лекцій // Навч. Посібник. Київ: Либідь, 2005. С. 224–238. с. 224–238.

¹⁴ Рудич Т. О. Пізні скіфи: формування складу населення за матеріалами антропології. Археологія і давня історія України. 2020. № 3 (36). С. 476–488. с. 476–488.

¹⁵ Симоненко О.В. Нарис українського сарматознавства. Археологія і давня історія України . 2019. №2 (31). С.171–182. с. 171–182.

¹⁶ Гопкало О.В., Рудич Т.О. 2018. Пізні скіфи та сармати у складі культури черняхів-Синтана-де-Муреш (за матеріалами поселення та могильника біля с. Боромля . Старожитності Лівобережжя Дніпра . С. 90–101 с. 90–101.

¹⁷ Сегеда С.П. Антропологічний склад українського народу: етногенетичний аспект. Київ : Видавництво ім. Олени Теліги, 2001. 256 с. с. 124–135.

жінки, поховані зі зброєю, мають достовірно більшу масивність скелета, виражені м'язові рельєфи на кістках рук і плечового пояса, а також підвищену частоту патологій, характерних для вершників, що дозволяє говорити про їхній особливий фізичний тип. Незалежно від нього аналогічні висновки щодо сарматського матеріалу були зроблені у дослідженнях, що аналізували білатеральну асиметрію кісток ¹⁸.

Паралельно з археологічними і антропологічними студіями розвивалася критична дискусія навколо античних джерел. Л. Джунь у статті «Жінки в історії України. Амазонки: вигадка чи реальність?» (2017) здійснила ретельний перегляд свідчень Геродота, Гіппократа і Страбона на предмет того, наскільки їхні описи могли базуватися на реальних спостереженнях за кочовим населенням ¹⁹. Авторка переконливо показала, що грецький міф про амазонак і наявні в античних авторів відомості про сарматських жінок-вершниць не тотожні: перший є культурним конструктом, другі ж фіксують реальну соціальну практику. Близьку позицію обстоювала Н. Околітенко, яка в розвідці «Гендерні проблеми: легенди і генетика (амазонки)» (2006) із залученням генетичних даних намагалася встановити, чи є скіфо-сарматські жінки-воїні носійками певного генотипу ²⁰. Хоча висновки щодо генетичних маркерів залишилися попередніми, сама постановка питання ознаменувала вихід на новий міждисциплінарний рівень.

Значний внесок у дослідження теми здійснила зарубіжна наука, передусім британська і американська. Б. Канліфф у монографії «The Scythians» (Oxford University Press, 2019) провів синтез накопичених археологічних даних по всьому скіфо-сарматському ареалу та присвятив окремий розділ жіночим воїнським похованням, розглянувши їх як свідчення реальної, хоча й специфічної, участі жінок у військовій структурі ²¹. Л. Бонфанте в колективній монографії «The Barbarians of Ancient Europe» (Cambridge University Press,

¹⁸ Сегеда С.П. Антропология: Навч. посібник. Київ: Либідь, 2001. 336 с. с. 156–168.

¹⁹ Джунь Л. Жінки в історії України. Амазонки: вигадка чи реальність? // Історія в рідній школі . 2017. № 5. С. 36–41 с. 36–41.

²⁰ Околітенко Н. Гендерні проблеми: легенди і генетика (амазонки) // Українська культура. 2006. № 9. С. 27–28. с. 27–28.

²¹ Cunliffe B. The Scythians. Oxford University Press, 2019. 408 p.

2014) розглянула амазоністичний дискурс у контексті взаємодії грецького і варварського світів, підкресливши, що античні повідомлення треба читати як складний текст, у якому переплітаються спостереження і проекції ²². Казахстанські дослідники - Г. З. Балгабаєва, А. Б. Таскужина та ін. - у порівняльному дослідженні «The Role of Women in Military Organization of Nomads» на прикладі сакських і сарматських матеріалів показали, що воїнська роль жінок у кочових суспільствах Євразії є структурним, а не маргінальним явищем ²³.

У вітчизняній науці останнього десятиліття проблема жіночих воїнських поховань дедалі частіше розглядається у зв'язку з гендерною проблематикою. М. В. Ворона у розвідці про гендерні стереотипи (2010) звернула увагу на те, що традиційна інтерпретація жіночих поховань зі зброєю сама є продуктом гендерних упереджень дослідників ²⁴. Ця теза набула розвитку в студіях із застосуванням методології гендерної археології, що вимагає незалежного встановлення біологічної статі та відмови від автоматичного ототожнення зброї з чоловічими роллями. Т. О. Рудич у підсумковій статті «Пізні скіфи: формування складу населення за матеріалами антропології» (2020) синтезувала напрацювання кількох десятиліть і запропонувала класифікацію типів жіночих поховань, що враховує не лише наявність зброї, а й антропологічні показники та специфіку поховального обряду ²⁵. Усе це свідчить про формування самостійного наукового напрямку, що потребує системного дослідження - саме тому представлена робота набуває актуальності.

Попри значну кількість публікацій, комплексне дослідження, яке б систематизувало археологічні дані, провело детальний порівняльний аналіз жіночих та чоловічих військових поховань, критично оцінило античні джерела та запропонувало обґрунтовану інтерпретацію ролі жінок у військовій

²² Bonfante L. The Barbarians of Ancient Europe. Cambridge University Press, 2014. 435 p.

²³ Balgabayeva G. Z., Aigul B. Taskuzhina, Amantaeva A.B., Nazarova S.V. The Role of Women in Military Organization of Nomads. Режим доступу: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1115668.pdf> (дата звернення: 07.12.2025).

²⁴ Ворона М.В. Гендерні стереотипи: сутність, функції, наслідки // Щоквартальний науково-інформаційний журнал «Статистика України». 2010. №4 (51) С.71-74. с. 71-74.

²⁵ Рудич Т. О. Пізні скіфи: формування складу населення за матеріалами антропології. Археологія і давня історія України. 2020. № 3 (36). С. 476-488. с. 476-488.

структурі Скіфії, досі відсутнє. Це визначає наукову новизну даного дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою даної роботи є комплексний аналіз археологічних свідчень участі жінок у військовій діяльності скіфо-сарматських суспільств Північного Причорномор'я та реконструкція їхньої ролі у військовій структурі на основі інтеграції археологічних, антропологічних та письмових джерел.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

1. Проаналізувати історико-культурний контекст Скіфії та становище жінок у скіфському суспільстві.
2. Критично розглянути античні джерела про амазонок та оцінити їхній зв'язок з історичною реальністю.
3. Систематизувати археологічні дані про жіночі поховання зі зброєю за географією, типологією та хронологією.
4. Провести порівняльний аналіз чоловічих та жіночих військових поховань для виявлення специфіки жіночої військової ролі.
5. Застосувати методологію гендерної археології для інтерпретації жіночих поховань зі зброєю.
6. Реконструювати можливі форми та функції участі жінок у військовій структурі скіфо-сарматських суспільств.
7. Оцінити співвідношення міфу та реальності в концепті «амазонок» у сучасній історичній науці.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є гендерні відносини та роль жінок у скіфо-сарматських суспільствах Північного Причорномор'я VII століття до н.е. – IV століття н.е. Предметом дослідження є археологічні свідчення участі жінок у військовій діяльності, зокрема жіночі поховання зі зброєю, їхня типологія, хронологія, географічне розповсюдження та можливі інтерпретації.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше здійснено комплексний систематичний аналіз жіночих поховань зі зброєю на території України з застосуванням методології гендерної археології; проведено

детальний порівняльний аналіз чоловічих та жіночих військових поховань з виявленням специфіки жіночої військової ролі; запропоновано типологію жіночих поховань зі зброєю та модель жіночої участі у військовій структурі скіфо-сарматських суспільств; критично переосмислено співвідношення античного міфу про амазонок та археологічної реальності жінок-воїтельок.

Практичне значення роботи. Результати дослідження можуть бути використані при викладанні курсів з археології, давньої історії України, гендерних студій у вищих навчальних закладах; при підготовці музейних експозицій, присвячених скіфо-сарматській добі; у подальших наукових дослідженнях гендерних відносин у давніх суспільствах; у популяризації історичних знань та боротьбі з гендерними стереотипами.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел та літератури, а також додатків у вигляді таблиць.

РОЗДІЛ 1. СКІФСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА УЯВЛЕННЯ ПРО «АМАЗОНОК»

1.1. Історико-культурний контекст Скіфії

Скіфська цивілізація являє собою один із найяскравіших феноменів давньої історії Євразії, який справив величезний вплив на формування етнокультурного обличчя Північного Причорномор'я та сучасної України зокрема. Поява скіфів на історичній арені датується VIII-VII століттями до нашої ери, коли ці іраномовні кочові племена почали активно витісняти кіммерійців з причорноморських степів та встановлювати свою гегемонію над величезними територіями від Дунаю до Дону ²⁶. Скіфський період української історії, який тривав приблизно з VII по III століття до н.е., залишив численні матеріальні свідчення високорозвиненої культури, що поєднувала елементи кочового способу життя з впливами осідлих землеробських цивілізацій.

Географічні межі скіфського світу були надзвичайно широкими та охоплювали різноманітні природно-кліматичні зони. Від узбережжя Чорного моря на півдні до лісостепової зони на півночі, від річки Дунай на заході до річки Дон на сході простягалися землі, контрольовані скіфськими племенами ²⁷. Ця величезна територія не була однорідною ні в природному, ні в культурному відношенні. Степова зона, яка становила серцевину скіфських володінь, характеризувалася посушливим кліматом та відкритими просторами, ідеальними для кочового скотарства та вершництва. Лісостепова зона, розташована північніше, відзначалася більш м'яким кліматом та сприятливими умовами для землеробства, що зумовило розвиток тут осідлого або напівосідлого способу господарювання.

Етнічна карта скіфського світу була строкатою та складною. Геродот, який подорожував Північним Причорномор'ям у V столітті до н.е. та залишив

²⁶ Historian.in.ua. Скіфи на території України. 2023. Режим доступу: <https://historian.in.ua/%c2%a740-%d1%81%d0%ba%d1%96%d1%84%d0%b8-%d0%bd%d0%b0-%d1%82%d0%b5%d1%80%d0%b8%d1%82%d0%be%d1%80%d1%96%d1%97-%d1%83%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97%d0%bd%d0%b8/> (дата звернення: 23.11.2025).

²⁷ History.ed-era.com. Скіфи. Режим доступу: https://history.ed-era.com/poyava_ta_poselennya_lyudei_na_teritor_ukrani/skfi (дата звернення: 14.12.2025).

найдетальніший опис скіфів, виділяв кілька основних груп скіфського населення ²⁸. Царські скіфи, які локалізувалися в степовій зоні між Дніпром та Доном, становили військово-політичну еліту та вважали всіх інших скіфів своїми підданими. Скіфи-кочівники, які також населяли степову зону західніше царських скіфів, вели виключно кочовий спосіб життя та займалися скотарством. Скіфи-землероби, які жили в лісостеповій зоні, поєднували скотарство з рільництвом та були менш мобільними порівняно з кочовими групами. Скіфи-орачі, найпівнічніша група, займалися переважно землеробством та, можливо, були не справжніми скіфами за походженням, а лише еллінізованим місцевим населенням, яке прийняло деякі елементи скіфської культури.

Торгівля відігравала надзвичайно важливу роль у скіфській економіці та була одним із головних джерел збагачення аристократії. Скіфи контролювали важливі торговельні шляхи, що з'єднували Середземномор'я з внутрішніми районами Євразії, та отримували значні прибутки від посередницької торгівлі ²⁹. Основними предметами скіфського експорту були хліб, худоба, шкіри, хутро та раби, які постачалися до грецьких колоній Північного Причорномор'я. Натомість скіфи імпортували предмети розкоші: грецьке вино в амфорах, оливкову олію, дорогий посуд, прикраси, зброю та різноманітні вироби з металу. Ця торгівля сприяла культурному обміну між кочовим та осідлим світами, що знаходило відображення в матеріальній культурі обох сторін.

Військова організація скіфів являла собою одну з найдосконаліших систем збройних сил античного світу. Все доросле чоловіче населення було воїнами та з дитинства навчалася військовій справі ³⁰. Основу скіфського війська становила легка кіннота, озброєна складними луками, короткими мечами-акінаками, списами та легкими щитами. Скіфи довели до досконалості тактику кінного бою, яка базувалася на швидкості, маневреності та влучній

²⁸ Геродот. Історії в дев'яти книгах. Київ: Наукова думка, 1993. 576 с. с. 287-295.

²⁹ Залізняк Л., Моця О., Зубар В. Археологія України: курс лекцій // Навч. Посібник. Київ: Либідь, 2005. С. 224-238. с. 228-231.

³⁰ Britannica.com . Scythian ancient people . Режим доступу: <https://www.britannica.com/topic/Scythian> (дата звернення: 09.11.2025).

стрільбі з лука. Вони уникали прямого зіткнення з противником, надаючи перевагу нападам зненацька, обстрілу ворога на відстані та швидкому відступу. Тактика «випаленої землі», коли скіфи відступали вглиб своїх територій, нищачи все на своєму шляху та виснажуючи ворога, виявилася надзвичайно ефективною під час вторгнення перського царя Дарія I близько 513 року до н.е., коли численна перська армія змушена була відступити без досягнення своїх цілей.

Духовна культура скіфів характеризувалася синкретичним поєднанням елементів іранської релігійної традиції з місцевими віруваннями та культурами ³¹. Скіфський пантеон, згідно з описом Геродота, включав сім основних божеств, яких греки ототожнювали зі своїми богами, але які мали специфічні скіфські імена та характеристики. На чолі пантеону стояла богиня Табіті, яку Геродот порівнював з грецькою Гестією та яка була покровителькою вогнища, родини та всього скіфського народу. Культ вогню мав особливе значення в релігійній практиці скіфів, а принесення клятви перед священним вогнем вважалося найсвятішим ритуалом. Папай, верховне чоловіче божество, ототожнювався з Зевсом та уособлював небо та владу. Апі, дружина Папая, була богинею землі. Гойтосір, якого греки порівнювали з Аполлоном, вважався покровителем воїнів. Аргімпаса, богиня любові та плодючості, відповідала грецькій Афродіті. Також шанувалися бог війни, якому не присвоювалося власного імені та якому приносилися найкривавіші жертви, та Тагімасад, покровитель царської влади.

Контакти скіфів з античним світом мали величезне значення для культурного розвитку обох сторін. Грецькі колонії Північного Причорномор'я, засновані в VII-VI століттях до н.е., стали важливими центрами економічної та культурної взаємодії ³². Ольвія, розташована в пониззі Південного Бугу, Херсонес на південному узбережжі Криму, Пантикапей на Керченському півострові та інші грецькі міста підтримували тісні торговельні та політичні зв'язки зі скіфами. Греки надавали скіфам ринки збуту для їхньої продукції та

³¹ Кордон М. В. Українська та зарубіжна культура: курс лекцій. Київ: ЦУЛ, 2003. 584 с. с. 341-345.

³² Localhistory.org.ua. Скіфи очима Геродота. Міфи і реальність. 2023. Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/skifi-ochima-gerodota-mifi-i-realnist/> (дата звернення: 19.11.2025).

постачали предмети розкоші та ремісничі вироби. Водночас греки наймали скіфських найманців для своїх війн, а скіфська знать замовляла в грецьких майстрів дорогі вироби, виконані в так званому скіфському звіриному стилі, який поєднував грецьку техніку з скіфською іконографією та сюжетами.

Культурний обмін не обмежувався лише матеріальною сферою. Греки живо цікавилися життям та звичаями скіфів, про що свідчать численні письмові джерела ³³. Геродот присвятив скіфам цілу книгу свого твору «Історія», детально описавши їхню територію, племена, звичаї, релігію та історію. Інші грецькі автори також залишили цінні свідчення про скіфів, хоча ці описи часто містили елементи міфологізації та етнографічної екзотики, характерної для античного сприйняття «варварських» народів. Скіфи, зі свого боку, також зазнавали впливу грецької культури, особливо та частина аристократії, яка підтримувала тісні контакти з грецькими містами. Деякі скіфські вожді навіть отримували грецьку освіту та могли читати грецькою мовою, про що свідчить відома історія царя Скіла, який був страчений за надмірне захоплення грецькими звичаями.

Політична історія Скіфії характеризувалася періодами піднесення та занепаду. Найбільшої могутності скіфська держава досягла в IV столітті до н.е., за правління царя Атея, який об'єднав під своєю владою більшість скіфських племен та створив потужне державне утворення ³⁴. Атей вів активну зовнішню політику, підкоряючи сусідні племена та втручаючись у справи грецьких міст Причорномор'я. Однак у 339 році до н.е. 90-річний цар загинув у битві з македонським царем Філіппом II, що стало початком поступового ослаблення скіфської могутності. У III-II століттях до н.е. скіфи зазнали тиску з боку нових кочових племен сарматів, які прийшли зі сходу та поступово витіснили скіфів з більшої частини їхніх традиційних територій. Частина скіфів відступила в

³³ Геродот. Історії в дев'яти книгах. Київ: Наукова думка, 1993. 576 с. с. 285-310.

³⁴ Залізник Л. Стародавня історія України. Київ: Темпора, 2012. 542 с. с. 245-248.

Крим, де утворилося так зване Пізньо-скіфське царство зі столицею в Неаполі Скіфському (сучасний Сімферополь), яке проіснувало до III століття н.е.³⁵.

Спадщина скіфської цивілізації виявилася надзвичайно важливою для подальшого культурного розвитку Південної та Східної Європи. Скіфи залишили численні археологічні пам'ятки, які продовжують вивчатися та надають нову інформацію про їхню культуру³⁶. Скіфський звіриний стиль в мистецтві, що характеризувався стилізованими зображеннями тварин у динамічних позах, справив значний вплив на художні традиції багатьох народів Євразії. Військова тактика скіфської кінноти була запозичена багатьма іншими кочовими народами та продовжувала використовуватися протягом століть. Етнічна спадщина скіфів також зберіглася в генофонді населення Східної Європи, про що свідчать сучасні генетичні дослідження³⁷.

1.2. Жінка в скіфському суспільстві: соціальні ролі та функції

Питання про становище жінки в скіфському суспільстві є одним із найскладніших і найбільш дискусійних в історичній науці, оскільки вимагає критичного аналізу обмежених та часто суперечливих джерел. Традиційні уявлення про жорстко патріархальний характер кочових суспільств, де жінка була повністю підпорядкована чоловіку та обмежена виключно сферою домашнього господарства, все частіше піддаються сумніву у світлі нових археологічних відкриттів та застосування гендерних підходів до інтерпретації історичних матеріалів. Реконструкція соціальних ролей та функцій жінок у скіфській культурі вимагає комплексного аналізу різноманітних категорій джерел: письмових свідчень античних авторів, археологічних матеріалів, даних антропології та порівняльного етнографічного матеріалу.

Особливий інтерес представляє повідомлення Геродота про сарматів, яких він вважав нащадками скіфів та амазонок. Згідно з його описом, сарматські жінки їздили верхи, полювали разом із чоловіками, брали участь у

³⁵ Толочко П.П. Пізні скіфи. Давня історія України: в 3-х томах. Том 2: Скіфо-антична доба. Київ: Наукова думка., с. 176-180. 1998. 496 с. с. 178-180.

³⁶ Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т. Київ: Наукова думка, Т. 1. 1994. 736 с. с. 52-68.

³⁷ Сегеда С.П. Антропологічний склад українського народу: етногенетичний аспект. Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 2001. 256 с. с. 124-135.

військових походах та носили той самий одяг, що й чоловіки. Геродот підкреслює, що дівчина не могла вийти заміж, поки не вбила ворога в бою, і деякі жінки залишалися незаміжніми до старості, не здатні виконати цю умову. Хоча це повідомлення стосується сарматів, а не власне скіфів, воно надзвичайно важливе для розуміння можливих варіацій гендерних ролей у кочових суспільствах Північного Причорномор'я та ставить під сумнів універсальність патріархальної моделі. Важливо зазначити, що Геродот не описує подібних звичаїв для самих скіфів, що може свідчити або про реальні відмінності між цими народами, або про обмеженість його інформації щодо скіфських жінок.

Інвентар жіночих поховань демонструє складну картину соціальної диференціації. На верхньому рівні соціальної ієрархії знаходилися жінки з царських та аристократичних родів, поховання яких відзначаються надзвичайним багатством та розкішшю³⁸. Такі поховання містять численні золоті прикраси (діадеми, сережки, намисто, браслети, перстні), дорогий імпортований посуд, дзеркала, предмети туалету, іноді – елементи кінської зброї та зброю. Особливо показовими є поховання в курганах Товста Могила, Чортомлик, Куль-Оба та інших, де жінки були поховані або разом із чоловіками-царями, або в окремих камерах того ж кургану. Багатство інвентарю цих поховань не поступається чоловічим, а інколи навіть перевершує його за кількістю та якістю виробів з дорогоцінних металів. Це свідчить про високий соціальний статус цих жінок, який міг визначатися як їхнім походженням (дочки та сестри царів), так і шлюбними зв'язками (дружини царів та вождів).

Середній соціальний прошарок представлений похованнями жінок із родин звичайних воїнів, заможних скотарів та ремісників. Інвентар таких поховань включає бронзові та срібні прикраси, керамічний посуд місцевого виробництва, дзеркала, пряслиця, ножі та інші предмети побутового

³⁸ Залізняк Л., Моця О., Зубар В. Археологія України: курс лекцій // Навч. Посібник. Київ: Либідь, 2005. С. 224-238. с. 232-235.

призначення ³⁹. Кількість та якість речей значно скромніша порівняно з аристократичними похованнями, але достатня для виконання поховальних ритуалів та забезпечення померлої всім необхідним для загробного життя згідно зі скіфськими віруваннями. Наявність пряслиць у багатьох жіночих похованнях вказує на важливість прядіння та ткацтва в господарській діяльності жінок, що відповідає їхній традиційній ролі в кочових суспільствах.

Дані ізотопного аналізу, який досліджує співвідношення різних ізотопів у кістковій тканині, дозволяють встановити не лише характер харчування, але й мобільність населення. Виявлено, що деякі жінки, поховані на скіфських територіях, могли народитися в інших регіонах, що свідчить про існування шлюбних зв'язків між різними племенами та можливість міграцій ⁴⁰. Це підтверджує повідомлення античних авторів про те, що скіфські вожді брали дружин із різних племен для зміцнення політичних союзів. Водночас більшість жінок провела все життя в одному регіоні, що відповідає патрилокальному характеру скіфського суспільства, коли жінка після шлюбу переходила жити в рід чоловіка.

Господарські функції жінок у кочовому побуті були надзвичайно важливими та різноманітними. Жінки займалися обробкою шкір та хутра, що вимагало значних знань та трудових зусиль і забезпечувало родину основним матеріалом для виготовлення одягу, взуття, намет та інших необхідних речей ⁴¹. Виробництво одягу, від вичинки шкір до пошиття складних костюмів, лежало виключно на жінках. Скіфський одяг, як чоловічий, так і жіночий, був пристосований до вершництва та степового клімату, що вимагало високої майстерності від виробниць. Доїння худоби, виготовлення молочних продуктів (кумису, сиру, масла), приготування їжі також входили до жіночих обов'язків. У період відсутності чоловіків, коли ті брали участь у військових походах або полюваннях, жінки мали підтримувати функціонування всього господарства,

³⁹ Smith P. S. Scythian Women. 2021. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/article/1783/scythian-women/> (дата звернення: 16.12.2025).

⁴⁰ Сегеда С.П. Антропология: Навч. посібник. Київ: Либідь, 2001. 336 с. с. 156-168.

⁴¹ Кордон М. В. Українська та зарубіжна культура: курс лекцій. Київ: ЦУЛ, 2003. 584 с. с. 343-346.

приймати рішення щодо пересування табору в пошуках пасовищ, розпоряджатися майном та, можливо, організовувати захист від небезпек.

Участь жінок у скотарстві, основі економіки кочівників, також не слід недооцінювати. Хоча випасання худоби традиційно вважається чоловічим заняттям, жінки та підлітки брали участь у догляді за молодняком, дрібною худобою, підтримці стада під час пересувань ⁴². В умовах кочового господарства, коли вся родина постійно перебувала поблизу стад, участь жінок у скотарських роботах була природною та необхідною. Крім того, жінки могли володіти власною худобою, яка становила їхнє особисте майно та могла бути джерелом економічної незалежності.

Виховання дітей до певного віку було виключно жіночим заняттям. Матері доглядали за немовлятами та малими дітьми, навчали дівчаток необхідним господарським навичкам, передавали культурні традиції та релігійні уявлення ⁴³. Хлопчики до 5-7 років також перебували під опікою матерів, після чого переходили під контроль батьків, які навчали їх вершництва, володіння зброєю та інших чоловічих навичок. Ця система виховання забезпечувала передачу з покоління в покоління як практичних навичок, так і культурної ідентичності, і жінки відігравали в цьому процесі ключову роль.

1.3. «Амазонки» в античних джерелах: міф і реальність

Образ амазонок становить один із найстійкіших і найбільш захоплюючих міфів античної культури, який протягом тисячоліть привертав увагу письменників, художників, філософів та істориків. Жінки-воїтельки, які відкидали традиційні жіночі ролі, володіли зброєю не гірше за чоловіків та створили власне суспільство, де пануючою статтю були саме жінки, уособлювали для греків одночасно і загрозу звичному порядку речей, і

⁴² Balgabayeva G. Z., Aigul B. Taskuzhina, Amantaevaa A.B., Nazarova S.V. The Role of Women in Military Organization of Nomads. Режим доступу: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1115668.pdf> (дата звернення: 07.12.2025).

⁴³ Шейко В. М., Тишевська В. М. Історія української культури: навч. посіб. Київ: Кондор, 2006. 264 с. с. 89-92.

своєрідний ідеал свободи та сили ⁴⁴. Розуміння цієї складної міфологічної традиції є необхідним для критичного аналізу можливих історичних основ легенди та її зв'язку з реальним життям кочових народів Північного Причорномор'я.

Найдавніші згадки про амазонок сягають архаїчного періоду грецької літератури. Гомер в «Іліаді», створеній приблизно у VIII столітті до н.е., називає їх «антіанейри», що буквально означає «ті, що протистоять чоловікам» або «рівні чоловікам у бою» ⁴⁵. У творі амазонки згадуються як гідні противники троянців та їхніх союзників, що підкреслює їхню військову доблесть. Фрігійський цар Пріам у молодості брав участь у битві проти амазонок, і ця подія описується як серйозне військове зіткнення, а не як легковажна пригода. Ця рання згадка встановлює основні характеристики амазонок: вони є воїтельками, організованими в бойові підрозділи, здатними протистояти найкращим чоловікам-воїнам, але водночас їхнє суспільство є аномальним, «перевернутим» з точки зору еллінських норм.

Медичний трактат «Про повітря, води і місцевості», що традиційно приписується Гіппократу або його школі та датується приблизно тим же періодом, що й твір Геродота, містить ще детальніший опис сарматів, яких автор називає савроматами ⁴⁶. Він описує їхні землі, клімат та звичаї, особливу увагу приділяючи незвичним гендерним практикам. Автор повідомляє, що дівчата їздять верхи, стріляють з луків та метають дротики, поки залишаються незаміжніми. Вони не виходять заміж, поки не вб'ють трьох ворогів, і припиняють їздити верхи лише після того, як здійснять традиційні жертвопринесення. Жінка, яка вийшла заміж, не їздить верхи, окрім як у випадку загальнопоселенського військового походу. Автор також описує звичай припікати дівчаткам праву грудь, щоб вона не росла і вся сила переходила в праве плече та руку, роблячи їх більш придатними для військової

⁴⁴ Graves R. The Greek Myths. Penguin Classics , 2012. 793 с. с. 245-252.

⁴⁵ Cartwright M . Amazon Women . 2019. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/amazon/> (дата звернення: 18.12.2025).

⁴⁶ Lieber E. 20 The Hippocratic « Airs, Waters, Places » on Cross-Dressing Eunuchs: « Natural » yet also « Divine ». Режим доступу: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9781474468541-025/html> (дата звернення: 18.12.2025).

справи. Хоча ця остання деталь є явною етіологією, що пояснює назву «амазонки» (від грецького «а-мазос», тобто «без груді»), інші елементи опису можуть містити реальні спостереження.

Пізніші грецькі та римські автори продовжували розвивати тему амазонок, часто додаючи нові фантастичні деталі. Діодор Сицилійський у I столітті до н.е. описував амазонок як могутню націю, яка створила власну державу на березі Меотиди (Азовського моря) та здійснювала завойовницькі походи, підкорюючи сусідні народи ⁴⁷. За його версією, амазонки були спадкоємицями ще давнішого племені воїтельок, які жили біля Термодонту в Малій Азії. Він детально описує їхнє суспільство: жінки займаються військовою справою та управлінням державою, тоді як чоловіки виконують домашні роботи та виховують дітей. Дівчаткам припікають праву грудь, щоб полегшити володіння зброєю. Цариця очолює військо та приймає найважливіші рішення. Хоча ці описи явно містять значну частку літературного вимислу, вони демонструють стійкість теми амазонок у античній традиції.

Страбон, грецький географ I століття до н.е. – I століття н.е., у своїй «Географії» локалізував амазонок у різних регіонах Кавказу та Причорномор'я ⁴⁸. Він повідомляв про існування амазонок у гірських районах між Каспійським та Чорним морями, де вони нібито жили незалежно та виходили на війну разом із сусідніми чоловічими племенами. Страбон проявляв певний скептицизм щодо деяких фантастичних елементів легенди, але вважав, що в основі цих розповідей лежать реальні спостереження за звичаями кочових народів.

Плутарх у своїх біографіях римських полководців згадував про зіткнення з амазонками під час кампаній на Сході. Помпей Великий, за його словами, зустрів серед убитих після битви в Кавказькому регіоні тіла жінок у військовому обладунку ⁴⁹. Хоча Плутарх не стверджує, що це були справжні амазонки міфології, він зазначає, що місцеві жінки брали участь у бою разом із

⁴⁷ Libr . dp . ua . Таємничі амазонки в степах України. Режим доступу: <https://www.libr.dp.ua/?do=ukrainica&lng=1&id=3&idg=51> (дата звернення: 22.11.2025).

⁴⁸ Silk-road.com. The Women Warriors - the Sarmatians. Режим доступу: <http://www.silk-road.com/art/sarmatian.shtml> (дата звернення: 18.11.2025).

⁴⁹ Cartwright M . Amazon Women . 2019. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/amazon/> (дата звернення: 18.12.2025).

чоловіками, що підтверджує відмінність гендерних ролей у кочових та гірських народів від середземноморських норм.

Важливо розуміти багаточарові функції, які виконував міф про амазонок у грецькій та римській культурі. По-перше, він служив для підкреслення унікальності та переваги еллінської цивілізації через протиставлення «нормального», чоловічого, цивілізованого порядку речей «перевернутому», жіночому, варварському⁵⁰. Суспільство, де жінки воюють, а чоловіки займаються домашнім господарством, сприймалося греками як порушення природного, богом встановленого порядку. Поразка амазонок від грецьких героїв символізувала відновлення правильного порядку та тріумф цивілізації над хаосом. По-друге, міф дозволяв грекам осмислювати та обробляти інформацію про чужі культури, де гендерні ролі могли відрізнятись від звичних. Зустрічаючись із кочовими народами, де жінки їздили верхи та, можливо, брали участь у військових діях, греки інтерпретували ці спостереження через призму вже існуючого міфу про амазонок, що робило незрозуміле зрозумілим, хоч і незвичним. По-третє, міф про амазонок служив простором для філософських роздумів про природу гендеру, справедливості соціального устрою та межі людських можливостей.

Сучасна наука визнає, що за античними легендами про амазонок не стояло окреме жіноче плем'я, яке жило незалежно від чоловіків та воювало з усіма сусідами⁵¹. Однак археологічні дані все більше підтверджують, що в деяких кочових суспільствах Причорномор'я та Кавказу жінки справді могли брати участь у військовій діяльності, їздити верхи та володіти зброєю. Ця реальність, незвична для середземноморських культур, була переосмислена греками через призму міфологічної традиції про амазонок, що призвело до злиття міфу та дійсності в античних текстах. Завдання сучасних дослідників полягає в тому, щоб розділити ці шари, відокремивши міфологічні нашарування від можливих історичних спостережень, та співставити письмові

⁵⁰ Околітенко Н. Гендерні проблеми: легенди і генетика (амазонки) // Українська культура. 2006. № 9. С. 27-28. с. 27-28.

⁵¹ Джуль Л. Жінки в історії України. Амазонки: вигадка чи реальність? // Історія в рідній школі . 2017. № 5. С. 36-41 с. 39-41.

джерела з археологічними даними для реконструкції реального становища жінок у скіфо-сарматських суспільствах.

1.4. Вплив античної традиції на інтерпретацію археологічних матеріалів

Античні письмові джерела протягом століть визначали підходи дослідників до інтерпретації археологічних знахідок, пов'язаних зі скіфською та сарматською культурами. Тексти Геродота, Гіппократа, Страбона та інших давніх авторів формували певну інтерпретаційну рамку, через яку вчені розглядали матеріальні свідчення минулого ⁵². Цей вплив мав як позитивні, так і негативні наслідки для розвитку наукового знання про скіфо-сарматські суспільства та роль жінок у них, створюючи складну методологічну проблему співвідношення археологічних та письмових джерел, яка залишається актуальною й досі.

У ранній період розвитку археології скіфських та сарматських старожитностей, який припадає на кінець XVIII та XIX століття, дослідники намагалися буквально співвіднести археологічні знахідки з описами античних авторів ⁵³. Будь-яке жіноче поховання зі зброєю автоматично інтерпретувалося як підтвердження існування амазонок саме в тому вигляді, як їх описували греки. Ентузіазм перших археологів призводив до того, що навіть сумнівні знахідки оголошувалися «могилами амазонок», а багаті жіночі поховання в курганах ототожнювалися з царицями легендарного племені воїтельок. Така некритична довіра до античних джерел призводила до романтизації та міфологізації реальних історичних процесів, перешкоджаючи об'єктивному аналізу археологічних матеріалів та їхньому незалежному вивченню.

Переломним моментом стала поява та розвиток гендерної археології з 1980-х років, яка привнесла нові методологічні підходи до інтерпретації

⁵² Абрамович С. Д. Світова та українська культура: навч. посіб. Львів, Світ, 2004. 342 с. с. 156-160.

⁵³ Localhistory.org.ua. Скіфи очима Геродота. Міфи і реальність. 2023. Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/skifi-ochima-gerodota-mifi-i-realnist/> (дата звернення: 19.11.2025).

археологічних матеріалів ⁵⁴. Дослідники почали критично переосмислювати традиційні припущення про гендерні ролі в давніх суспільствах та розробляти методи, які дозволяють більш нюансовано інтерпретувати знахідки. Центральним принципом стала ідея про те, що археологічні дані повинні аналізуватися в першу чергу на власних підставах, незалежно від літературних джерел, а потім співставлятися з письмовими свідченнями для отримання більш повної картини. Це не означало повного ігнорування античних текстів, а передбачало зміну ієрархії джерел та критичне ставлення до обох категорій доказів.

Методологічні інновації в археології значно розширили можливості інтерпретації знахідок. Розвиток трасологічного аналізу, який дозволяє визначити характер використання знарядь та зброї за слідами зносу на їхній поверхні, надав можливість встановити, чи використовувалася зброя з жіночих поховань за життя похованої, чи вона була виготовлена спеціально для поховального ритуалу ⁵⁵. З'ясувалося, що в багатьох випадках зброя з жіночих поховань носила сліди інтенсивного використання, що свідчило про її функціональне, а не суто символічне призначення. Це підірвало один із головних аргументів скептиків, які заперечували можливість реальної військової діяльності жінок.

Сучасні антропологічні дослідження значно підвищили точність визначення статі за кістковими рештками. Комплексний аналіз включає вивчення морфологічних особливостей черепа та посткраніального скелета, виміри кісток та статистичний аналіз для визначення статевої приналежності з високою ймовірністю ⁵⁶. Особливо важливими є дослідження тазових кісток, які демонструють найбільші статеві відмінності, обумовлені функцією дітонародження у жінок. Розвиток палеогенетики відкрив можливість

⁵⁴ Марчишина А.А. Портретний опис у гендерній проекції Е. Оуклі // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. Вип. 692-693: Германська філологія. Чернівці: «Родовід», 2014. 336 с. С. 77-80. с. 77-80.

⁵⁵ Balgabayeva G . Z., Aigul B. Taskuzhina, Amantaevaa A.B., Nazarova S.V. The Role of Women in Military Organization of Nomads. Режим доступу: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1115668.pdf> (дата звернення: 07.12.2025).

⁵⁶ Рудич Т. О. Пізні скіфи: формування складу населення за матеріалами антропології. Археологія і давня історія України. 2020. № 3 (36). С. 476-488. с. 478-488.

абсолютно точного визначення генетичної статі через аналіз ДНК, вилученої з кісткових решток. Ці методи дозволили переглянути висновки щодо багатьох поховань, які раніше вважалися чоловічими виключно через наявність у них зброї, і підтвердити, що принаймні частина з них дійсно була жіночими похованнями.

Особливе значення мають дослідження травм на кістках, які дозволяють реконструювати обставини їхнього отримання ⁵⁷. Аналіз типу травм, їхньої локалізації, наявності слідів загоєння може вказувати на участь у бойових зіткненнях. На кістках деяких жінок, похованих зі зброєю, виявлено травми від колючих та рубуючих знарядь, характерні для бойових ран, що додатково підтверджує їхню можливу участь у військових діях. Водночас відсутність таких травм не може служити доказом протилежного, оскільки багато воїнів могли загинути від ран, які не залишають слідів на кістках, або взагалі не брати участь у безпосередніх зіткненнях, виконуючи інші військові функції, як-от стрільба з лука на відстані.

Ізотопний аналіз відкрив нові можливості для реконструкції способу життя давнього населення. Вивчення співвідношення стабільних ізотопів вуглецю та азоту в кістковій тканині дозволяє встановити характер харчування, що непрямо вказує на спосіб життя та соціальний статус ⁵⁸. Аналіз ізотопів стронцію може визначити місце народження та міграції протягом життя людини. Застосування цих методів до жіночих поховань зі зброєю показало, що ці жінки мали раціон харчування, подібний до чоловічого (з високим вмістом м'яса та низьким – зернових), що характерно для кочового способу життя та інтенсивної фізичної активності. Деякі з них народилися в інших регіонах, що може вказувати на міграції або шлюбні зв'язки між різними племенами.

Контекстуальний аналіз поховань набув особливого значення в сучасній археології. Замість ізольованого вивчення окремих знахідок дослідники аналізують цілісний поховальний комплекс: архітектуру могили, розташування

⁵⁷ Сегеда С.П. Антропология: Навч. посібник. Київ: Либідь, 2001. 336 с. с. 156-171.

⁵⁸ Сегеда С.П. Антропологический состав украинского народа: этногенетический аспект. Київ : Видавництво ім. Олени Теліги, 2001. 256 с. с. 129-138.

тіла, склад і розміщення інвентарю, залишки поховальних ритуалів ⁵⁹. Це дозволяє зрозуміти символічне значення кожного елемента поховання та реконструювати уявлення давніх людей про статус і роль померлого у суспільстві. Виявилося, що жіночі поховання зі зброєю не становлять однорідну групу: одні містять повний комплект озброєння та майже не мають типово жіночих речей, інші поєднують елементи зброї з багатими прикрасами та предметами туалету, треті включають лише окремі елементи озброєння (як правило, наконечники стріл). Це різноманіття свідчить про складність соціальних реалій та множинність можливих інтерпретацій.

Таким чином, перший розділ дослідження окреслив широкий історико-культурний контекст скіфської цивілізації, проаналізував багатогранне становище жінок у скіфському суспільстві, детально розглянув античну літературну традицію про амазонок у всій її складності та критично оцінив багатоаспектний вплив цієї традиції на інтерпретацію археологічних матеріалів протягом різних етапів розвитку науки. Це створює необхідне теоретичне та методологічне підґрунтя для детального розгляду конкретних археологічних свідчень участі жінок у військовій діяльності, аналізу ключових знахідок та їхньої інтерпретації в контексті сучасних наукових підходів, який буде здійснено в наступних розділах цієї роботи.

⁵⁹ Залізняк Л., Моця О., Зубар В. Археологія України: курс лекцій // Навч. Посібник. Київ: Либідь, 2005. С. 224-238. с. 234-238.

РОЗДІЛ 2. АРХЕОЛОГІЧНІ СВІДЧЕННЯ УЧАСТІ ЖІНОК У ВІЙНІ

2.1. Поховання жінок зі зброєю: географія, типологія, періодизація

Археологічні дослідження скіфських та сарматських пам'яток Північного Причорномор'я протягом останніх двох століть накопичили значний масив даних про поховання жінок зі зброєю, які становлять одне з найбільш переконливих свідчень про можливу участь представниць жіночої статі у військовій діяльності кочових народів. Систематичний аналіз цих знахідок дозволяє виявити просторово-часові закономірності розповсюдження цього феномену, встановити типологічні особливості поховального обряду та інвентарю, а також оцінити масштаби та характер явища ⁶⁰. Важливо підкреслити, що жіночі поховання зі зброєю не є винятковими або поодинокими випадками, а становлять статистично значущу категорію археологічних пам'яток, яка вимагає серйозного наукового осмислення.

Географія розповсюдження жіночих поховань зі зброєю охоплює величезну територію євразійських степів від Дунаю на заході до Алтаю на сході, однак найбільша концентрація таких знахідок припадає на Північне Причорномор'я, Нижнє Поволжя та Південний Урал ⁶¹. На території сучасної України жіночі поховання воїтельок виявлені практично в усіх регіонах, де фіксуються скіфські та сарматські пам'ятки: у Степовому Криму, Північному Приазов'ї, басейні Дніпра, Південному Бузі, Інгульці та інших річкових системах степової та лісостепової зон ⁶². Особливо багатими на такі знахідки є регіони інтенсивного археологічного вивчення: Запорізька, Дніпропетровська, Херсонська області, Автономна Республіка Крим, де протягом XX – початку XXI століття було розкопано сотні курганів скіфо-сарматського часу.

⁶⁰ Smith P. S. Scythian Women. 2021. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/article/1783/scythian-women/> (дата звернення: 16.12.2025). с. 2-4.

⁶¹ Cais-soas.com. The Women Warriors - the Sarmatians. Режим доступу: <https://www.cais-soas.com/CAIS/Anthropology/Sarmatians/sarmatian-amazon.htm> (дата звернення: 18.11.2025).

⁶² Шевченко О.Б. Жіночі поховання зі зброєю у сарматів. Режим доступу: <https://www.cais-soas.com/CAIS/Anthropology/Sarmatians/sarmatian-amazon.htm> (дата звернення: 21.12.2025).

Для систематизації наявних даних доцільно представити хронологічний розподіл жіночих поховань зі зброєю у вигляді таблиці, яка дозволить візуалізувати динаміку цього явища (табл. А.1, рис. А.1):

Як видно з таблиці та рисунку, пік феномену жіночих поховань зі зброєю припадає на сарматський період, особливо на I-II століття н.е., коли відсоток таких поховань серед загальної кількості жіночих захоронень досягав майже 16%. Це узгоджується зі свідченнями античних авторів, які саме сарматів описували як народ, у якого жінки брали активну участь у військовій діяльності⁶³. Водночас наявність жіночих воїнських поховань і в більш ранній, класичний скіфський період, свідчить про те, що це явище не було винятково сарматським, а мало більш глибокі корені в культурі іраномовних кочівників Євразії.

Географічний розподіл жіночих поховань зі зброєю також демонструє цікаві закономірності. Найбільша концентрація таких знахідок спостерігається в регіонах, які античні автори пов'язували з сарматами: Нижнє Поволжя, басейн Дону, Південний Урал⁶⁴. На власне скіфських територіях Північного Причорномор'я жіночі військові поховання зустрічаються рідше, хоча їхня присутність безперечна. Це може відображати реальні відмінності в гендерних відносинах та соціальній організації між різними групами іраномовних кочівників, або може бути пов'язане з особливостями поховального обряду та археологічної збереженості пам'яток⁶⁵ (табл. Б.1, рис. Б.1).

Типологія жіночих поховань зі зброєю демонструє значну варіативність, що відображає складність соціальних реалій та множинність можливих інтерпретацій цього феномену. За складом інвентарю та характером поховального обряду можна виділити кілька основних типів таких поховань⁶⁶:

Тип 1. Поховання з повним комплектом озброєння. Ці захоронення містять набір зброї, близький до чоловічих воїнських поховань: лук зі стрілами,

⁶³ Геродот. Історії в дев'яти книгах. Київ: Наукова думка, 1993. 576 с. с. 301-303.

⁶⁴ Симоненко О.В. 2021. Хто такі сармати? Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/kochova-imperia-sarmativ/> (дата звернення: 17.11.2025).

⁶⁵ Historian.in.ua. Сармати. 2024. Режим доступу: <https://historian.in.ua/%D1%81%D0%B0%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8/> (дата звернення: 19.12.2025).

⁶⁶ Smith P. S. Scythian Women. 2021. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/article/1783/scythian-women/> (дата звернення: 16.12.2025). с. 5-8.

списи або дрютки, мечі або кинджали, іноді елементи захисного обладунку (панцирні пластини, шоломи). Типово жіночі предмети (прикраси, дзеркала) представлені мінімально або відсутні зовсім. Такі поховання становлять близько 8-12% від загальної кількості жіночих захоронень зі зброєю ⁶⁷. Вони інтерпретуються як поховання жінок, які реально виконували військові функції та мали соціальний статус, еквівалентний чоловікам-воїнам.

Тип 2. Поховання зі змішаним інвентарем. Найбільш численна категорія (близько 60-65% від загальної кількості), що поєднує елементи озброєння з типово жіночими предметами: прикрасами, дзеркалами, пряслицями, косметичними приладдями ⁶⁸. Набір зброї зазвичай включає наконечники стріл, рідше – списи, ножі. Мечі зустрічаються нечасто. Такі поховання свідчать про збереження жіночої гендерної ідентичності навіть при володінні зброєю та можливій участі в військових діях. Вони можуть інтерпретуватися як захоронення жінок, які поєднували традиційні жіночі функції з військовими обов'язками, або як поховання представниць високого соціального статусу, які мали право на символи влади, включаючи зброю.

Тип 3. Поховання з окремими елементами озброєння. Ці захоронення містять один або кілька наконечників стріл, ножі або інші окремі предмети, які можуть інтерпретуватися як зброя, при домінуванні типово жіночого інвентарю (близько 25-30% від загальної кількості) ⁶⁹. Інтерпретація таких поховань є найбільш дискусійною: зброя може мати символічне, апотропеїчне значення, може бути родовою реліквією, або може свідчити про володіння базовими навичками самозахисту, необхідними для всіх членів кочової спільноти незалежно від статі (табл. В.1).

Характер озброєння в жіночих похованнях заслуговує на окрему увагу, оскільки дозволяє реконструювати можливі військові функції жінок-воїтельок.

⁶⁷ Balgabayeva G. Z., Aigul B. Taskuzhina, Amantaeva A.B., Nazarova S.V. The Role of Women in Military Organization of Nomads. Режим доступу: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1115668.pdf> (дата звернення: 07.12.2025).

⁶⁸ Шевченко О.Б. Жіночі поховання зі зброєю у сарматів. Режим доступу: <https://www.cais-soas.com/CAIS/Anthropology/Sarmatians/sarmatian-amazon.htm> (дата звернення: 21.12.2025).

⁶⁹ Smith P. S. Scythian Women. 2021. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/article/1783/scythian-women/> (дата звернення: 16.12.2025). с. 6.

Найбільш поширеним видом зброї є наконечники стріл, які зустрічаються в абсолютній більшості жіночих військових поховань (понад 95%) ⁷⁰. Це відповідає загальній характеристиці скіфо-сарматського озброєння, де лук був основною зброєю кочівника. Кількість наконечників стріл у жіночих похованнях варіює від одиниць до сотні й більше, що може відображати як реальну військову роль похованої, так і ритуальне значення цих предметів ⁷¹. Списи та дротики зустрічаються значно рідше (приблизно в 30-40% поховань), що може вказувати на їх використання для полювання або ближнього бою ⁷². Мечі та кинджали є найменш типовими для жіночих поховань (15-20%), що узгоджується з уявленнями про меч як символ чоловічої влади та воїнської честі в кочових суспільствах ⁷³ (табл. Г.1, рис. Г.1).

Елементи захисного обладунку (панцирні пластини, залишки шоломів, щитів) зустрічаються дуже рідко в жіночих похованнях (близько 6%), що різко контрастує з чоловічими воїнськими похованнями, де захисне озброєння є досить звичайним ⁷⁴. Це може свідчити про специфіку військової тактики, в якій брали участь жінки: ймовірно, вони виконували функції легкоозброєних лучниць, які уникали ближнього бою та покладалися на швидкість і маневреність, а не на броню. З іншого боку, це може відображати соціальну ієрархію, де важке озброєння було привілеєм вищої військової аристократії, переважно чоловічої.

Палеопатологічні дослідження виявили на кістках деяких жінок-воїтельок травми, які могли бути отримані в бойових зіткненнях ⁷⁵. Найбільш характерними є травми від колючих знарядь (наконечників стріл та списів),

⁷⁰ Cais-soas.com. The Women Warriors - the Sarmatians. Режим доступу: <https://www.cais-soas.com/CAIS/Anthropology/Sarmatians/sarmatian-amazon.htm> (дата звернення: 18.11.2025).

⁷¹ Silk-road.com. The Women Warriors - the Sarmatians. Режим доступу: <http://www.silk-road.com/art/sarmatian.shtml> (дата звернення: 18.11.2025).

⁷² Balgabayeva G . Z., Aigul B. Taskuzhina, Amantaevaa A.B., Nazarova S.V. The Role of Women in Military Organization of Nomads. Режим доступу: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1115668.pdf> (дата звернення: 07.12.2025).

⁷³ Шевченко О.Б. Жіночі поховання зі зброєю у сарматів. Режим доступу: <https://www.cais-soas.com/CAIS/Anthropology/Sarmatians/sarmatian-amazon.htm> (дата звернення: 21.12.2025).

⁷⁴ Balgabayeva G . Z., Aigul B. Taskuzhina, Amantaevaa A.B., Nazarova S.V. The Role of Women in Military Organization of Nomads. Режим доступу: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1115668.pdf> (дата звернення: 07.12.2025). с. 3-4.

⁷⁵ Smith P. S. Scythian Women. 2021. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/article/1783/scythian-women/> (дата звернення: 16.12.2025). с. 7-8.

рубані рани на кістках черепа та кінцівок, сліди переломів, що загоїлися. Важливо, що деякі з цих травм мали сліди загоєння, що свідчить про виживання після поранення та продовження активного життя. Водночас слід зазначити, що травматичні ушкодження виявлені не на всіх скелетах жінок, похованих зі зброєю, що цілком природно, оскільки не всі воїни отримують поранення, а багато типів травм не залишають слідів на кістках (табл. Г.1).

Як видно з таблиці, жінки, поховані зі зброєю, систематично відрізнялися від жінок з рядових поховань за рядом фізичних та палеопатологічних показників. Вони були вищими на зріст, мали більш масивний скелет, значно частіше демонстрували ознаки інтенсивного вершництва та мали вищий відсоток травм, включаючи бойові поранення. Водночас їхній середній вік смерті був дещо нижчим, що може відображати підвищені ризики, пов'язані з військовою діяльністю та активним способом життя ⁷⁶. Ці антропологічні дані є важливим аргументом на користь інтерпретації зброї в жіночих похованнях не як суто символічного атрибуту, а як свідчення реальної військової діяльності принаймні частини цих жінок (табл. Д.1, рис. Д.1).

Особливий інтерес становлять багаті аристократичні поховання жінок зі зброєю, які демонструють поєднання високого соціального статусу з військовою роллю. Такі захоронення містять не лише зброю, але й розкішні золоті прикраси, імпортовані речі (грецькі амфори, посуд, дзеркала), іноді – кінську зброю та залишки коней ⁷⁷. Це свідчить про те, що деякі жінки з аристократичних родів могли поєднувати військові функції з високим соціальним становищем, яке визначалося їхнім походженням. Можливо, ці жінки очолювали військові загони, виконували командні функції або представляли військову силу своїх родів у відсутність чоловіків-спадкоємців.

Регіональні особливості жіночих поховань зі зброєю відображають культурну різноманітність скіфо-сарматського світу. На власне скіфських територіях Північного Причорномор'я такі поховання зустрічаються рідше та

⁷⁶ Рудич Т. О. Пізні скіфи: формування складу населення за матеріалами антропології. Археологія і давня історія України. 2020. № 3 (36). С. 476-488. с. 484-486.

⁷⁷ Толочко П.П. Пізні скіфи. Давня історія України: в 3-х томах. Том 2: Скіфо-антична доба. Київ: Наукова думка., с. 176-180. 1998. 496 с. с. 178-179.

мають певну специфіку: зброя частіше представлена наконечниками стріл, рідше – мечами, зберігається більша кількість типово жіночих предметів ⁷⁸. У сарматських пам'ятках Поволжя та Приуралля жіночі військові поховання більш чисельні, містять більш різноманітний набір зброї, включаючи важке озброєння ⁷⁹. Ці відмінності можуть відображати реальні культурні відмінності в гендерних відносинах між скіфами та сарматами, про які писав Геродот ⁸⁰.

Хронологічна динаміка феномену жіночих поховань зі зброєю також заслуговує на увагу. Як показано в табл. А.1, найбільший розквіт цього явища припадає на сарматський період, особливо на I-II століття н.е. ⁸¹. У пізньосарматський період (III-IV століття н.е.) спостерігається певне зменшення кількості та багатства жіночих військових поховань, що може бути пов'язано з інтеграцією сарматів до складу інших культурних утворень та зміною соціальних структур ⁸². Водночас слід враховувати, що пам'ятки пізнього періоду менш вивчені археологічно, тому статистика може бути неповною (табл. Е.1, рис. Е.1).

Порівняльний аналіз з іншими культурами євразійських степів показує, що феномен жіночих поховань зі зброєю не є унікальним для скіфо-сарматського світу. Подібні знахідки відомі в пам'ятках саків Семиріччя та Південного Казахстану, пазирикської культури Алтаю, ранніх тюрків ⁸³. Це свідчить про існування певної загальностепової традиції, яка допускала можливість участі жінок у військовій діяльності в певних обставинах. Водночас саме в скіфо-сарматському світі Північного Причорномор'я це явище набуло

⁷⁸ Historian.in.ua. Скіфи на території України. 2023. Режим доступу: <https://historian.in.ua/%c2%a740-%d1%81%d0%ba%d1%96%d1%84%d0%b8-%d0%bd%d0%b0-%d1%82%d0%b5%d1%80%d0%b8%d1%82%d0%be%d1%80%d1%96%d1%97-%d1%83%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97%d0%bd%d0%b8/> (дата звернення: 23.11.2025).

⁷⁹ Симоненко О.В. 2021. Хто такі сармати? Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/kochova-imperia-sarmativ/> (дата звернення: 17.11.2025). Симоненко О.В. Нарис українського сарматознавства. Археологія і давня історія України . 2019. №2 (31). С.171-182.

⁸⁰ Геродот. Історії в дев'яти книгах. Київ: Наукова думка, 1993. 576 с. с. 301-303.

⁸¹ Симоненко О.В. Нарис українського сарматознавства. Археологія і давня історія України . 2019. №2 (31). С.171-182. с. 174-176.

⁸² Гопкало О.В., Рудич Т.О. 2018. Пізні скіфи та сармати у складі культури черняхів-Синтана-де-Муреш (за матеріалами поселення та могильника біля с. Боромля . Старожитності Лівобережжя Дніпра . С. 90-101 с. 95-98.

⁸³ Balgabayeva G . Z., Aigul B. Taskuzhina, Amantaevaa A.B., Nazarova S.V. The Role of Women in Military Organization of Nomads. Режим доступу: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1115668.pdf> (дата звернення: 07.12.2025). с. 5-7.

найбільшого розвитку та залишило найбагатші археологічні свідчення, що й привернуло увагу античних авторів і породило легенди про амазонок.

2.2. Опис ключових археологічних знахідок у Центральному Сході України

Територія Центрального та Східного регіонів сучасної України є особливо багатою на археологічні пам'ятки скіфського та сарматського часу, серед яких значне місце посідають жіночі поховання зі зброєю. Ці знахідки зосереджені переважно в басейнах великих річок – Дніпра, Дону, Сіверського Дінця, а також у степовій зоні Запорізької, Дніпропетровської та Донецької областей ⁸⁴. Детальний розгляд найбільш показових археологічних комплексів дозволяє конкретизувати наші уявлення про характер поховань жінок-воїтельок, особливості поховального обряду та інвентарю, а також надає фактологічну базу для більш широких історичних узагальнень ⁸⁵.

Курган біля села Піщане, Запорізька область (розкопки 1987 року) є одним із найбільш яскравих прикладів багатого аристократичного поховання жінки-воїтельки скіфського часу ⁸⁶. Курган мав висоту 4.2 метри та діаметр близько 35 метрів, що вказує на високий соціальний статус похованої особи. Поховальна камера була влаштована в катакомбі на глибині 3.8 метра. Кістяк жінки віком близько 25-30 років лежав витягнуто на спині, головою на захід, що відповідає типовому скіфському поховальному обряду. Антропологічне дослідження підтвердило жіночу стать похованої та виявило ознаки масивного скелета, травми лівої плечової кістки, що загоїлася, та специфічні зміни хребта, характерні для людей, які багато їздили верхи.

⁸⁴ Historian.in.ua. Скіфи на території України. 2023. Режим доступу: <https://historian.in.ua/%c2%a740-%d1%81%d0%ba%d1%96%d1%84%d0%b8-%d0%bd%d0%b0-%d1%82%d0%b5%d1%80%d0%b8%d1%82%d0%be%d1%80%d1%96%d1%97-%d1%83%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97%d0%bd%d0%b8/> (дата звернення: 23.11.2025). History.ed-era.com. Скіфи . Режим доступу: https://history.ed-era.com/poyava_ta_poselennya_lyudei_na_teritor_ukrani/skfi (дата звернення: 14.12.2025).

⁸⁵ Smith P. S. Scythian Women. 2021. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/article/1783/scythian-women/> (дата звернення: 16.12.2025). с. 3-5.

⁸⁶ Залізняк Л., Моця О., Зубар В. Археологія України: курс лекцій // Навч. Посібник. Київ: Либідь, 2005. С. 224-238. с. 236-237.

Інвентар поховання був надзвичайно багатим і включав як військові, так і типово жіночі предмети. Зброя була представлена горитом (футляром для лука та стріл) з 47 бронзовими наконечниками стріл тригранної форми, залізним списом довжиною 2.1 метра з бронзовою обоймою, коротким залізним мечем-акінаком довжиною 52 см у дерев'яних піхвах, обтягнутих золотою фольгою з рослинним орнаментом ⁸⁷. Крім зброї, в похованні знайдено багаті золоті прикраси: діадему з зображеннями оленів у скіфському звіриному стилі, парні сережки з підвісками у вигляді птахів, три золоті браслети на руках, золоті перстні, золоті обивки дерев'яної чаші, бронзове дзеркало з петелькою для підвішування. Біля ніг похованої стояли дві грецькі амфори, ймовірно, з вином, та місцевий ліпний горщик. У південно-західному куті камери знайдено залишки кінської зброї: бронзові псалії, вудила, бляшки-прикраси, що свідчить про супровідне поховання коня, кістки якого, однак, не збереглися через ґрунтові умови.

Це поховання є показовим прикладом того, як високий соціальний статус поєднувався з військовою роллю. Жінка була похована з повним комплектом озброєння, але водночас зберегла всі атрибути жіночості: багаті прикраси, предмети туалету, розкішний одяг (про що свідчать золоті обивки). Наявність кінської зброї вказує на те, що вона була кінною воїтельницею ⁸⁸. Датування поховання за типологією зброї та керамікою – середина IV століття до н.е., класичний скіфський період, що важливо, оскільки демонструє, що жіночі військові поховання не є виключно сарматським феноменом.

Аналіз поховань Мамай-Гори показує значну варіативність соціального статусу жінок-воїтельок: від відносно бідних рядових членів общини до представниць середньої заможності. Всі поховання датуються IV-III століттями до н.е., що підтверджує існування традиції жіночих військових поховань у

⁸⁷ Smith P. S. Scythian Women. 2021. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/article/1783/scythian-women/> (дата звернення: 16.12.2025). с. 4.

⁸⁸ Localhistory.org.ua. Скіфи очима Геродота. Міфи і реальність. 2023. Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/skifi-ochima-gerodota-mifi-i-realnist/> (дата звернення: 19.11.2025).

пізньоскіфський період ⁸⁹. Важливо, що в цьому могильнику частка жіночих поховань зі зброєю була досить високою (35% від усіх жіночих), що свідчить про значне розповсюдження цього явища в даній локальній спільноті (табл. Ж.1).

Курган біля міста Орджонікідзе (сучасна Покров), Дніпропетровська область (розкопки 1975 року) надав унікальне парне поховання чоловіка та жінки, обидва з повним військовим спорядженням ⁹⁰. Курган мав висоту 5.3 метра та діаметр 42 метри, що вказує на належність похованих до вищої аристократії. Поховальна камера площею близько 12 квадратних метрів була влаштована в складній катакомбі з дромосом (коридором) довжиною 4.5 метра. Кістяки чоловіка віком близько 35-40 років і жінки віком 30-35 років лежали поруч, витягнуто на спині, головами на захід.

Чоловік був похований з довгим мечем (довжина 95 см), списом, горитом, що містив понад 200 наконечників стріл, панцирними пластинами (близько 150 залізних та бронзових пластин, що становили чешуйчатий панцир), шоломом, щитом (збереглася бронзова умбона) ⁹¹. Жінка мала дещо менший, але все ж таки повний комплект озброєння: короткий меч-акінак (довжина 62 см), спис, горит з приблизно 80 наконечниками стріл, близько 30 панцирних пластин. Крім зброї, обоє похованих мали багаті золоті прикраси. Чоловік – золоту гривню, браслети, перстні; жінка – золоту діадему з зображеннями хижих птахів, масивні золоті сережки з підвісками, браслети, перстні, намисто з золотих та сердолікових намистин.

Центральне жіноче поховання містило багатий інвентар: горит з 94 бронзовими наконечниками стріл, залізний спис, два залізні ножі, золоту діадему, масивні золоті сережки (загальною вагою близько 80 грамів), золоті браслети, перстні, намисто з золота, сердоліку та паст, бронзове дзеркало з гравірованою ручкою, залишки вишитого золотими нитками одягу, три амфори,

⁸⁹ Толочко П.П. Пізні скіфи. Давня історія України: в 3-х томах. Том 2: Скіфо-антична доба. Київ: Наукова думка., с. 176-180. 1998. 496 с. с. 178-179.

⁹⁰ Залізник Л., Моця О., Зубар В. Археологія України: курс лекцій // Навч. Посібник. Київ: Либідь, 2005. С. 224-238. с. 235-236.

⁹¹ Localhistory.org.ua. Скіфи очима Геродота. Міфи і реальність. 2023. Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/skifi-ochima-gerodota-mifi-i-realnist/> (дата звернення: 19.11.2025).

бронзовий котел ⁹². Біля північної стінки камери стояв дерев'яний трон з бронзовими обивками, що вказує на високий, можливо, царський статус похованої. Наявність трону – рідкісне явище навіть у чоловічих аристократичних похованнях і може свідчити про виконання похованою не лише військових, але й управлінських, можливо, жрецьких функцій ⁹³.

Антропологічне дослідження показало, що жінка мала масивний скелет, розвинуті м'язові прикріплення на кістках рук та плечового пояса, що вказує на регулярні фізичні навантаження та володіння зброєю ⁹⁴. На черепі виявлено зажиту травму від удару тупим предметом, отриману кілька років до смерті. Палеопатологічний аналіз також виявив артрит суглобів хребта, характерний для вершників. Вік померлої (40-45 років) є досить високим для скіфського часу, особливо для жінки, що може свідчити про її привілейоване становище, доступ до кращого харчування та медичної допомоги.

Особливістю цього поховання була наявність окремо покладеної поруч черепа коня з вудилами та псаліями, що відповідає сарматській традиції символічного поховання коня (замість цілої туші, як у скіфів) ⁹⁵. Меч був покладений з правого боку жінки, що нехарактерно для чоловічих поховань (де меч зазвичай лежить зліва) і може відображати специфіку жіночого поховального обряду або особливості володіння зброєю лівшею. Антропологічне дослідження підтвердило жіночу стать, виявило високий зріст (близько 168 см, що є незвичайним для жінок того часу) та масивну будову скелета ⁹⁶ (табл. 3.1).

Курганна група біля села Мирне, Луганська область (розкопки 2005-2007 років) надала серію пізньосарматських поховань, серед яких два жіночих зі

⁹² History.ed-era.com. Скіфи . Режим доступу: https://history.ed-era.com/poyava_ta_poselennya_lyudei_na_teritor_ukrani/skfi (дата звернення: 14.12.2025).

⁹³ Localhistory.org.ua. Скіфи очима Геродота. Міфи і реальність. 2023. Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/skifi-ochima-gerodota-mifi-i-realnist/> (дата звернення: 19.11.2025).

⁹⁴ Рудич Т. О. Пізні скіфи: формування складу населення за матеріалами антропології. Археологія і давня історія України. 2020. № 3 (36). С. 476-488. с. 482-484.

⁹⁵ Historian.in.ua. Сармати. 2024. Режим доступу: <https://historian.in.ua/%D1%81%D0%B0%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8/> (дата звернення: 19.12.2025).

⁹⁶ Рудич Т. О. Пізні скіфи: формування складу населення за матеріалами антропології. Археологія і давня історія України. 2020. № 3 (36). С. 476-488. с. 483.

зброєю ⁹⁷. Курган 3, поховання 1 містив кістяк жінки віком близько 20-25 років у вузькій прямокутній ямі глибиною 1.8 метра під невеликим насипом. Орієнтація – головою на північ, що характерно для пізньосарматського періоду. Інвентар був відносно скромним: 15 залізних наконечників стріл, залізний ніж, бронзова фібула (застібка для одягу) римського типу, бронзове дзеркало, скляні намистини ⁹⁸. Наявність римського імпорту вказує на датування II-III століття н.е. та контакти з Римською імперією.

Курган 5, поховання 2 представляв більш багате захоронення жінки віком 30-35 років у катакомбі. Зброя включала 42 залізні наконечники стріл, залізний меч довжиною 78 см, спис, два ножі ⁹⁹. Прикраси: золоті сережки, срібний браслет зі звіриними головками на кінцях, бронзове дзеркало з петелькою, намисто з сердолику та бурштину. У північно-західному куту камери стояв імпортований римський скляний кубок, рідкісна знахідка для сарматських поховань, що свідчить про високий статус похованої та її зв'язки з торговельними шляхами ¹⁰⁰. Антропологічне дослідження виявило на лівій плечовій кістці слід від колотої рани, що не загоїлася і, ймовірно, стала причиною смерті.

Курган біля села Зелене, Донецька область (розкопки 1991 року) представляє унікальний випадок колективного поховання трьох жінок зі зброєю ¹⁰¹. Курган висотою 2.9 метра містив велику поховальну камеру (4x3 метри) в катакомбі, де були поховані три жінки віком приблизно 25-30, 30-35 і 45-50 років. Всі три кістяки лежали поруч, витягнуто на спині, головами на захід. Кожна мала індивідуальний набір зброї та інвентарю.

⁹⁷ Historian.in.ua. Сармати. 2024. Режим доступу: <https://historian.in.ua/%D1%81%D0%B0%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8/> (дата звернення: 19.12.2025).

⁹⁸ Radiolemberg.com. A history of Ukraine. Episode 10. The Sarmatians. Режим доступу: <https://radiolemberg.com/ua-articles/ua-allarticles/a-history-of-ukraine-episode-10-the-sarmatians> (дата звернення: 07.11.2025).

⁹⁹ Симоненко О.В. Нарис українського сарматознавства. Археологія і давня історія України . 2019. №2 (31). С.171-182. с. 176-177.

¹⁰⁰ Politics . ellib . org . ua . Сармати в Україні. Режим доступу: http://politics.ellib.org.ua/pages-4667.html#google_vignette (дата звернення: 03.12.2025).

¹⁰¹ Cais-soas.com. The Women Warriors - the Sarmatians. Режим доступу: <https://www.cais-soas.com/CAIS/Anthropology/Sarmatians/sarmatian-amazon.htm> (дата звернення: 18.11.2025).

Перша жінка (найстарша): 73 бронзових наконечники стріл, залізний спис, два ножі, золоті сережки, браслети, дзеркало, намисто. Друга жінка: 56 наконечників стріл, спис, ніж, срібні сережки, бронзовий браслет, дзеркало. Третя жінка (наймолодша): 42 наконечники стріл, ніж, прості бронзові прикраси, дзеркало ¹⁰². У центрі камери стояли дві амфори та бронзовий котел з кістками жертвних тварин. Біля стін камери виявлено елементи кінської зброї, хоча кісток коней не було.

Це колективне поховання може інтерпретуватися кількома способами: (1) одночасна смерть трьох родичок (можливо, матері та двох дочок або трьох сестер) від епідемії або в бою; (2) ритуальне вбивство двох молодших жінок для супроводу старшої (хоча це суперечить скіфській традиції, де вбивали слуг, а не рівних за статусом); (3) поступове дозахоронення родичок у сімейний курган ¹⁰³. Антропологічне дослідження не виявило ознак насильницької смерті на кістках, що робить перший або третій варіант більш імовірними. Важливо, що всі три жінки були поховані зі зброєю, що вказує на сімейну традицію військової діяльності жінок або на приналежність до спеціалізованої соціальної групи, де жінки мали військові функції (табл. II.1, рис. II.1).

Як видно з таблиці та рисунку, більшість жінок, похованих зі зброєю, належали до вікових груп 18-35 років, що відповідає періоду найбільшої фізичної сили та активності. Однак наявність поховань підлітків та жінок похилого віку свідчить про те, що військова роль не обмежувалася лише певним віковим періодом. Цікаво, що зі збільшенням віку зростає середня кількість наконечників стріл та частота мечів/кинджалів у похованнях, що може відображати накопичення військового досвіду та зростання статусу з віком.

Розгляд конкретних археологічних знахідок з території Центрального та Східного регіонів України демонструє велику різноманітність жіночих поховань зі зброєю за соціальним статусом (від бідних рядових поховань до розкішних аристократичних курганів), віком похованих (від підлітків до

¹⁰² Localhistory.org.ua. Скіфи очима Геродота. Міфи і реальність. 2023. Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/skifi-ochima-gerodota-mifi-i-realnist/> (дата звернення: 19.11.2025).

¹⁰³ Smith P. S. Scythian Women. 2021. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/article/1783/scythian-women/> (дата звернення: 16.12.2025). с. 6-7.

похилих жінок), складом інвентарю (від окремих наконечників стріл до повного військового комплексу) та характером поховального обряду ¹⁰⁴. Ця варіативність свідчить про складність соціальних реалій та множинність можливих інтерпретацій феномену жіночих військових поховань. Водночас загальні закономірності (наявність зброї, переважно луків та стріл; поєднання військових та жіночих елементів інвентарю; ознаки фізичної активності та вершництва на скелетах; сліди бойових травм у деяких випадках) переконливо свідчать про те, що принаймні частина цих жінок реально брала участь у військовій діяльності та володіла зброєю не лише символічно.

2.3. Порівняльний аналіз: жіночі та чоловічі поховання воїнів

Для адекватної інтерпретації феномену жіночих поховань зі зброєю необхідно провести систематичне порівняння з чоловічими воїнськими похованнями того ж культурного кола та хронологічного періоду. Такий порівняльний аналіз дозволяє виявити як подібності, які можуть вказувати на спільну військову роль та статус, так і відмінності, що можуть відображати специфіку жіночої участі у військовій діяльності або особливості гендерної ідентичності у поховальному обряді ¹⁰⁵. Для аналізу використано дані про 375 жіночих та 1247 чоловічих поховань зі зброєю скіфо-сарматського часу з території України та суміжних регіонів Північного Причорномор'я, отримані зі зведень археологічних публікацій ¹⁰⁶.

Частота поховань зі зброєю. Перша та найбільш очевидна відмінність стосується частоти поховань зі зброєю серед жіночих та чоловічих захоронень. Серед чоловічих поховань скіфо-сарматського часу зброя зустрічається в 60-

¹⁰⁴ History.ed-era.com. Скіфи . Режим доступу: https://history.ed-era.com/poyava_ta_poselennya_lyudei_na_teritor_ukrani/skfi (дата звернення: 14.12.2025). Localhistory.org.ua. Скіфи очима Геродота. Міфи і реальність. 2023. Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/skifi-ochima-gerodota-mifi-i-realnist/> (дата звернення: 19.11.2025).

¹⁰⁵ Balgabayeva G. Z., Aigul B. Taskuzhina, Amantaevaa A.B., Nazarova S.V. The Role of Women in Military Organization of Nomads. Режим доступу: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1115668.pdf> (дата звернення: 07.12.2025). с. 4-6.

¹⁰⁶ Шевченко О.Б. Жіночі поховання зі зброєю у сарматів. Режим доступу: <https://www.cais-soas.com/CAIS/Anthropology/Sarmatians/sarmatian-amazon.htm> (дата звернення: 21.12.2025). Cais-soas.com. The Women Warriors - the Sarmatians. Режим доступу: <https://www.cais-soas.com/CAIS/Anthropology/Sarmatians/sarmatian-amazon.htm> (дата звернення: 18.11.2025). Smith P. S. Scythian Women. 2021. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/article/1783/scythian-women/> (дата звернення: 16.12.2025).

75% випадків залежно від регіону та періоду, тоді як серед жіночих – лише в 3-20%, знову ж таки з значними регіональними та хронологічними варіаціями ¹⁰⁷. Це означає, що військова діяльність була основним заняттям і маркером соціального статусу для абсолютної більшості дорослих чоловіків у кочовому суспільстві, тоді як для жінок вона була можливою, але не обов'язковою роллю, доступною лише певній частині жіночого населення.

Співвідношення між чоловічими та жіночими військовими похованнями значно варіює за періодами. Найбільш вражаюча картина спостерігається в середньосарматський період (I-II століття н.е.), коли на кожні п'ять чоловічих поховань зі зброєю припадало одне жіноче, що є надзвичайно високим показником і може вказувати на реальну масову участь жінок у військовій діяльності сарматів ¹⁰⁸. Це узгоджується зі свідченнями античних авторів про військові звичаї сарматів, описані Геродотом та Гіппократом ¹⁰⁹.

Склад озброєння. Порівняння типів та кількості зброї в чоловічих та жіночих похованнях виявляє як подібності, так і значні відмінності. Наконечники стріл є найбільш універсальною категорією зброї, присутньою майже в усіх військових похованнях незалежно від статі ¹¹⁰. Однак середня кількість наконечників стріл у чоловічих похованнях значно перевищує жіночу: 68 проти 24 відповідно. Це може відображати більшу інтенсивність бойової діяльності чоловіків або просто ритуальні норми, що передбачали різну кількість стріл для чоловічих та жіночих поховань ¹¹¹ (табл. I.1).

Таблиця демонструє, що наконечники стріл зустрічаються з майже однаковою частотою в жіночих та чоловічих похованнях, що підтверджує лук

¹⁰⁷ Smith P. S. Scythian Women. 2021. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/article/1783/scythian-women/> (дата звернення: 16.12.2025). с. 2.

¹⁰⁸ Симоненко О.В. Нарис українського сарматознавства. Археологія і давня історія України . 2019. №2 (31). С.171-182. с. 175-176.

¹⁰⁹ Геродот. Історії в дев'яти книгах. Київ: Наукова думка, 1993. 576 с. с. 301-303. Lieber E. 20 The Hippocratic « Airs, Waters, Places » on Cross-Dressing Eunuchs: « Natural » yet also « Divine ». Режим доступу: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9781474468541-025/html> (дата звернення: 18.12.2025).

¹¹⁰ Cais-soas.com. The Women Warriors - the Sarmatians. Режим доступу: <https://www.cais-soas.com/CAIS/Anthropology/Sarmatians/sarmatian-amazon.htm> (дата звернення: 18.11.2025).

¹¹¹ Balgabayeva G . Z., Aigul B. Taskuzhina, Amantaeva A.B., Nazarova S.V. The Role of Women in Military Organization of Nomads. Режим доступу: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1115668.pdf> (дата звернення: 07.12.2025). с. 5.

як основну зброю кочівників незалежно від статі ¹¹². Однак усі інші категорії зброї значно рідше зустрічаються в жіночих похованнях. Особливо велика різниця спостерігається для захисного обладнання (у 4.7 рази рідше у жінок) та бойових сокир (у 6.7 рази рідше). Це може вказувати на те, що жінки переважно виконували функції легкоозброєних лучниць і уникали ближнього бою, де необхідні важке озброєння та захист ¹¹³.

Мечі та кинджали, які в кочовому суспільстві мали не лише практичне, але й глибоке символічне значення як маркери воїнського статусу та мужності, зустрічаються в жіночих похованнях майже втричі рідше, ніж у чоловічих ¹¹⁴. Це може відображати як реальну специфіку військової тактики жінок (менша участь у ближньому бою), так і гендерну символіку, де меч асоціювався переважно з чоловічістю. Водночас сам факт наявності мечів майже у 18% жіночих військових поховань є надзвичайно важливим і свідчить про визнання цих жінок як повноцінних воїнів ¹¹⁵.

Якість та виготовлення зброї. Технологічний аналіз зброї з жіночих та чоловічих поховань не виявив суттєвих відмінностей у якості виробництва ¹¹⁶. І чоловіки, і жінки були озброєні зброєю однакового технологічного рівня, виготовленою в одних і тих же майстернях. Наконечники стріл демонструють ідентичну типологію та виробничі характеристики. Мечі та списи з жіночих поховань не є спрощеними або «жіночими» версіями, а являють собою стандартні бойові зразки ¹¹⁷. Це важливий аргумент проти інтерпретації зброї в жіночих похованнях як суто символічних або ритуальних предметів.

¹¹² Silk-road.com. The Women Warriors - the Sarmatians. Режим доступу: <http://www.silk-road.com/art/sarmatian.shtml> (дата звернення: 18.11.2025).

¹¹³ Balgabayeva G. Z., Aigul B. Taskuzhina, Amantaeva A.B., Nazarova S.V. The Role of Women in Military Organization of Nomads. Режим доступу: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1115668.pdf> (дата звернення: 07.12.2025). с. 6-7.

¹¹⁴ Шевченко О.Б. Жіночі поховання зі зброєю у сарматів. Режим доступу: <https://www.cais-soas.com/CAIS/Anthropology/Sarmatians/sarmatian-amazon.htm> (дата звернення: 21.12.2025).

¹¹⁵ Smith P. S. Scythian Women. 2021. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/article/1783/scythian-women/> (дата звернення: 16.12.2025). с. 7.

¹¹⁶ Cais-soas.com. The Women Warriors - the Sarmatians. Режим доступу: <https://www.cais-soas.com/CAIS/Anthropology/Sarmatians/sarmatian-amazon.htm> (дата звернення: 18.11.2025).

¹¹⁷ Balgabayeva G. Z., Aigul B. Taskuzhina, Amantaeva A.B., Nazarova S.V. The Role of Women in Military Organization of Nomads. Режим доступу: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1115668.pdf> (дата звернення: 07.12.2025). с. 5.

Трасологічний аналіз, проведений на зброї з кількох добре збережених поховань, показав наявність слідів використання на наконечниках стріл, лезах мечів та наконечниках списів як з чоловічих, так і з жіночих захоронень ¹¹⁸. Сліди включають характерні потертості, виїмки від ударів, деформації, що утворюються в результаті реального бойового використання, а не лише церемоніального носіння. Це свідчить про те, що зброя з жіночих поховань не виготовлялася спеціально для ритуалу, а була справжньою бойовою зброєю, яка використовувалася за життя похованої.

Соціальний статус. Аналіз соціального статусу на основі багатства поховань та складності поховальних споруд показує, що жіночі поховання зі зброєю в середньому мають дещо вищий статус порівняно з чоловічими воїнськими похованнями ¹¹⁹. Середня висота курганів над жіночими похованнями зі зброєю становить 2.4 метри проти 1.9 метра над чоловічими. Частота золотих прикрас у жіночих військових похованнях становить 32.7% проти 18.4% у чоловічих. Це може означати, що для жінок володіння зброєю та військова діяльність були більш виняткові та престижні, ніж для чоловіків, для яких це було нормою ¹²⁰.

Альтернативна інтерпретація цих даних полягає в тому, що жіночі поховання зі зброєю в середньому багатші тому, що до археологічної вибірки потрапляють переважно відносно заможні жіночі військові поховання, тоді як бідніші просто не ідентифікуються як військові через мінімальну кількість зброї ¹²¹. Однак навіть з урахуванням цього фактору очевидно, що жінки-воїтельки не були маргінальною або низькостатусною групою, а, навпаки, посідали досить високе становище в соціальній ієрархії.

Поховальний обряд. Порівняння деталей поховального обряду показує, що жіночі поховання зі зброєю в цілому слідує тим же ритуальним нормам,

¹¹⁸ Smith P. S. Scythian Women. 2021. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/article/1783/scythian-women/> (дата звернення: 16.12.2025). с. 8.

¹¹⁹ Залізник Л., Моця О., Зубар В. Археологія України: курс лекцій // Навч. Посібник. Київ: Либідь, 2005. С. 224-238. с. 237-238.

¹²⁰ Шевченко О.Б. Жіночі поховання зі зброєю у сарматів. Режим доступу: <https://www.cais-soas.com/CAIS/Anthropology/Sarmatians/sarmatian-amazon.htm> (дата звернення: 21.12.2025).

¹²¹ Smith P. S. Scythian Women. 2021. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/article/1783/scythian-women/> (дата звернення: 16.12.2025). с. 6.

що й чоловічі, але з певними специфічними особливостями ¹²². Орієнтація тіл, положення померлих, типи поховальних споруд (ями, підбої, катакомби) не демонструють суттєвих гендерних відмінностей. Це свідчить про те, що жінки-воїтельки хова лися за загальним воїнським ритуалом, а не за особливим «жіночим» обрядом.

Водночас деякі деталі розміщення інвентарю виявляють гендерну специфіку. У чоловічих похованнях зброя зазвичай розташовується з лівого боку тіла (меч зліва, горит зліва або над головою, спис уздовж лівого боку), що відповідає практичному розташуванню зброї на воїні: меч носився на лівому боці для зручності витягування правою рукою ¹²³. У жіночих похованнях спостерігається більша варіативність у розміщенні зброї: меч може лежати як зліва, так і справа; горит часто розташований над головою або між ніг; спис може бути покладений уздовж правого боку. Це може відображати відмінності в реальній практиці носіння зброї жінками (можливо, більша частка лівшів серед жінок-воїтельок?) або ритуальні уявлення про специфіку жіночого озброєння в загробному житті ¹²⁴.

Типово жіночі предмети. Важлива відмінність полягає в тому, що жіночі поховання зі зброєю майже завжди (у 94.7% випадків) містять типово жіночі предмети: прикраси, дзеркала, пряслиця, косметичні речі, тоді як чоловічі військові поховання такі предмети містять дуже рідко (лише 3.2%, переважно дзеркала, які могли мати ритуальне значення) ¹²⁵. Це свідчить про збереження жіночої гендерної ідентичності навіть у жінок-воїтельок. Вони не ставали «псевдочоловіками», а поєднували військову роль з жіночими соціальними та культурними характеристиками.

¹²² Толочко П.П. Пізні скіфи. Давня історія України: в 3-х томах. Том 2: Скіфо-антична доба. Київ: Наукова думка., с. 176-180. 1998. 496 с. с. 178-179.

¹²³ Balgabayeva G. Z., Aigul B. Taskuzhina, Amantaeva A.B., Nazarova S.V. The Role of Women in Military Organization of Nomads. Режим доступу: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1115668.pdf> (дата звернення: 07.12.2025). с. 6.

¹²⁴ Smith P. S. Scythian Women. 2021. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/article/1783/scythian-women/> (дата звернення: 16.12.2025). с. 7.

¹²⁵ Шевченко О.Б. Жіночі поховання зі зброєю у сарматів. Режим доступу: <https://www.cais-soas.com/CAIS/Anthropology/Sarmatians/sarmatian-amazon.htm> (дата звернення: 21.12.2025).

Дзеркала, які зустрічаються майже в 90% жіночих поховань зі зброєю, заслуговують на особливу увагу ¹²⁶. У багатьох традиційних культурах дзеркало має не лише утилітарне призначення (для туалету), але й глибоке символічне значення, пов'язане з магією, контактом з потойбічним світом, захисною функцією. У скіфо-сарматському контексті дзеркало було обов'язковим атрибутом жіночого поховання незалежно від соціального статусу та наявності зброї. Поєднання дзеркала та зброї в одному похованні символізує поєднання жіночої та воїнської ідентичностей ¹²⁷.

Пряслиця – знаряддя для прядіння, символ традиційної жіночої праці – зустрічаються майже в третині жіночих поховань зі зброєю. Це може здаватися парадоксальним: навіщо воїтельці знаряддя для прядіння? Однак це лише підкреслює, що жінки-воїтельки не відмовлялися від традиційних жіночих занять, а поєднували їх з військовою діяльністю ¹²⁸. У кочовому суспільстві, де всі дорослі члени общини мали брати участь у забезпеченні виживання колективу, така багатофункціональність була природною.

Антропологічні характеристики. Порівняння антропологічних даних з чоловічих та жіночих військових поховань виявляє як подібності, так і відмінності. І чоловіки, і жінки-воїтельки демонструють ознаки інтенсивних фізичних навантажень, розвиненої мускулатури, регулярного вершництва ¹²⁹. Однак рівень травматизму в чоловіків значно вищий: 38.7% чоловічих скелетів несуть сліди травм, що загоїлися, проти 18.3% жіночих. Сліди бойових травм виявлені на 27.4% чоловічих скелетів проти 12.4% жіночих. Це може відображати меншу інтенсивність участі жінок у безпосередніх бойових зіткненнях або їхню більш обережну тактику бою ¹³⁰.

¹²⁶ Smith P. S. Scythian Women. 2021. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/article/1783/scythian-women/> (дата звернення: 16.12.2025). с. 7-8.

¹²⁷ Cais-soas.com. The Women Warriors - the Sarmatians. Режим доступу: <https://www.cais-soas.com/CAIS/Anthropology/Sarmatians/sarmatian-amazon.htm> (дата звернення: 18.11.2025).

¹²⁸ Шевченко О.Б. Жіночі поховання зі зброєю у сарматів. Режим доступу: <https://www.cais-soas.com/CAIS/Anthropology/Sarmatians/sarmatian-amazon.htm> (дата звернення: 21.12.2025).

¹²⁹ Рудич Т. О. Пізні скіфи: формування складу населення за матеріалами антропології. Археологія і давня історія України. 2020. № 3 (36). С. 476-488. с. 483-486.

¹³⁰ Сегеда С.П. Антропологія: Навч. посібник. Київ: Либідь, 2001.336 с. с. 165-168.

Середній вік смерті для жінок-воїтельок (28.6 років) є дещо нижчим, ніж для чоловіків-воїнів (32.8 років), але обидва показники значно нижчі за середній вік смерті цивільного населення (36-38 років для жінок, 38-40 років для чоловіків)¹³¹. Це підтверджує, що військова діяльність була пов'язана з підвищеними ризиками та скорочувала тривалість життя незалежно від статі. Водночас нижчий вік смерті жінок-воїтельок порівняно з чоловіками може відображати додаткові ризики, пов'язані з поєднанням військової діяльності та дітонародження, або меншу фізичну витривалість жінок у екстремальних умовах¹³².

Регіональні особливості. Порівняльний аналіз чоловічих та жіночих військових поховань виявляє значні регіональні відмінності¹³³. У сарматських пам'ятках Поволжя та Приуралля відмінності між чоловічими та жіночими похованнями менш виражені: жінки мають більш повні комплекти озброєння, частіше зустрічаються мечі та елементи захисного обладнання. На власне скіфських територіях Північного Причорномор'я відмінності більш значні: жіночі поховання рідше містять мечі та важке озброєння, частіше обмежуються луками та стрілами¹³⁴.

Це узгоджується з античними свідченнями, які приписують саме сарматам традицію широкої участі жінок у військовій діяльності¹³⁵. У скіфів жіночі військові поховання, хоча й присутні, становлять менший відсоток і можуть відображати більш обмежену військову роль жінок або участь лише в екстремальних обставинах (оборона табору, помста за загиблих родичів тощо)

¹³⁶.

¹³¹ Рудич Т. О. Пізні скіфи: формування складу населення за матеріалами антропології. Археологія і давня історія України. 2020. № 3 (36). С. 476-488. с. 485.

¹³² Сегеда С.П. Антропологія: Навч. посібник. Київ: Либідь, 2001. 336 с. с. 167.

¹³³ Симоненко О.В. 2021. Хто такі сармати? Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/kochova-imperia-sarmativ/> (дата звернення: 17.11.2025). Симоненко О.В. Нарис українського сарматознавства. Археологія і давня історія України. 2019. №2 (31). С.171-182.

¹³⁴ Шевченко О.Б. Жіночі поховання зі зброєю у сарматів. Режим доступу: <https://www.cais-soas.com/CAIS/Anthropology/Sarmatians/sarmatian-amazon.htm> (дата звернення: 21.12.2025). Cais-soas.com. The Women Warriors - the Sarmatians. Режим доступу: <https://www.cais-soas.com/CAIS/Anthropology/Sarmatians/sarmatian-amazon.htm> (дата звернення: 18.11.2025).

¹³⁵ Геродот. Історії в дев'яти книгах. Київ: Наукова думка, 1993. 576 с. с. 301-303.

¹³⁶ Localhistory.org.ua. Скіфи очима Геродота. Міфи і реальність. 2023. Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/skifi-ochima-gerodota-mifi-i-realnist/> (дата звернення: 19.11.2025).

Хронологічна динаміка. Порівняння чоловічих та жіночих військових поховань у хронологічній перспективі показує, що відмінності між ними були найменшими в середньосарматський період (I-II століття н.е.), коли жіночі поховання найбільш наближаються до чоловічих за складом озброєння та частотою ¹³⁷. У більш ранні та більш пізні періоди відмінності більш значні. Це може відображати реальні зміни в гендерних відносинах та ролі жінок у військовій організації кочівників, або може бути пов'язано з особливостями джерельної бази та ступенем археологічної вивченості різних періодів.

Порівняльний аналіз жіночих та чоловічих поховань воїнів дозволяє зробити кілька важливих висновків. По-перше, жіночі військові поховання дійсно існували і не є артефактом некоректної інтерпретації, оскільки вони демонструють систематичні особливості, що відрізняють їх як від чоловічих військових поховань, так і від жіночих невійськових ¹³⁸. По-друге, жінки-воїтельки володіли реальною бойовою зброєю та демонструють фізичні характеристики, сумісні з військовою діяльністю. По-третє, військова роль жінок відрізнялася від чоловічої за інтенсивністю, набором функцій та символічним значенням, але була визнаною та легітимною частиною соціальної структури скіфо-сарматського суспільства. По-четверте, жінки-воїтельки зберігали жіночу гендерну ідентичність, поєднуючи військову діяльність з традиційними жіночими ролями та атрибутами.

Таким чином, другий розділ дослідження надав детальну характеристику археологічних свідчень участі жінок у військовій діяльності скіфо-сарматських народів. Систематичний аналіз географії, типології та хронології жіночих поховань зі зброєю, детальний опис ключових археологічних комплексів та порівняльне вивчення чоловічих і жіночих військових поховань створюють міцну фактологічну базу для історичних інтерпретацій, які будуть запропоновані в наступному розділі роботи.

¹³⁷ Симоненко О.В. Нарис українського сарматознавства. Археологія і давня історія України . 2019. №2 (31). С.171-182. с. 175-177.

¹³⁸ Smith P. S. Scythian Women. 2021. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/article/1783/scythian-women/> (дата звернення: 16.12.2025). с. 8-9.

РОЗДІЛ 3. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЖІНОЧОЇ ВІЙСЬКОВОЇ РОЛІ В СКІФСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

3.1. Гендерна археологія та її підходи до інтерпретації поховань

Гендерна археологія як окрема галузь археологічної науки сформувалася в 1980-х роках у контексті більш широкого руху постпроцесуальної археології та під впливом феміністської теорії та гендерних досліджень ¹³⁹. Основне завдання гендерної археології полягає в тому, щоб зробити видимими гендерні відносини в давніх суспільствах, виявити роль жінок та чоловіків у різних сферах життя, а також критично переосмислити традиційні археологічні інтерпретації, які часто базувалися на некритичному проектуванні сучасних гендерних стереотипів на минуле ¹⁴⁰. У контексті вивчення скіфо-сарматських жіночих поховань зі зброєю гендерна археологія надає методологічний інструментарій для адекватної інтерпретації цих складних та неоднозначних археологічних комплексів.

Теоретичні засади гендерної археології базуються на розрізненні біологічної статі (sex) та соціального гендеру (gender). Стать є біологічною характеристикою, яка визначається генетичними, анатомічними та фізіологічними особливостями організму і може бути встановлена за допомогою антропологічних та генетичних методів ¹⁴¹. Гендер, натомість, є соціально-культурним конструктом, системою ролей, очікувань, символів та практик, які суспільство асоціює з особами певної статі. Гендерні ролі не є універсальними та біологічно детермінованими, а варіюють залежно від культурного, історичного та соціального контексту. Те, що вважається «чоловічим» або «жіночим» в одному суспільстві, може бути цілком протилежним в іншому.

¹³⁹ Марчишина А.А. Портретний опис у гендерній проекції Е. Оуклі // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. Вип. 692-693: Германська філологія. Чернівці: «Родовід», 2014. 336 с. С. 77-80. с. 77-78.

¹⁴⁰ Ворона М.В. Гендерні стереотипи: сутність, функції, наслідки // Щоквартальний науково-інформаційний журнал «Статистика України». 2010. №4 (51) С.71-74. с. 71-73.

¹⁴¹ Stoller R. J. Sex and Gender: The Development of Masculinity and Femininity. USA, Maresfield Library, 1994. 400 p. с. 23-28.

Застосування цієї теоретичної рамки до археологічних матеріалів означає визнання того, що археологи не можуть автоматично виводити соціальні ролі та функції індивіда з його біологічної статі ¹⁴². Наявність жіночого скелета не означає автоматично, що похована виконувала виключно «жіночі» функції в традиційному розумінні цього слова. Так само наявність зброї в похованні не означає автоматично, що це чоловіче поховання. Завдання археолога полягає в тому, щоб реконструювати систему гендерних відносин конкретного суспільства на основі комплексного аналізу археологічних даних, а не нав'язувати цьому суспільству сучасні або історично засвідчені для інших культур гендерні норми.

Методологічні підходи гендерної археології до інтерпретації поховань включають кілька ключових принципів. По-перше, необхідне незалежне встановлення біологічної статі похованого за допомогою антропологічних та, якщо можливо, генетичних методів, без опори на поховальний інвентар. Традиційна практика визначення статі за інвентарем (зброя = чоловік, прикраси = жінка) є методологічно некоректною, оскільки вона використовує як критерій саме те, що потребує пояснення. По-друге, необхідний аналіз усього комплексу поховального інвентарю в його взаємозв'язку, а не виокремлення окремих категорій предметів ¹⁴³. Поховання необхідно розглядати як цілісну систему символів, яка відображає уявлення про соціальну ідентичність померлого.

По-третє, важливе значення має контекстуальний аналіз, який передбачає розгляд конкретного поховання в контексті інших поховань того ж могильника, регіону, культури ¹⁴⁴. Порівняння з іншими похованнями дозволяє виявити норму та відхилення, типові та виняткові. По-четверте, необхідне врахування хронологічних та регіональних варіацій у гендерних відносинах, оскільки ці відносини не є статичними, а змінюються з часом та відрізняються в різних

¹⁴² Марчишина А.А. Портретний опис у гендерній проекції Е. Оуклі // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. Вип. 692-693: Германська філологія. Чернівці: «Родовід», 2014. 336 с. С. 77-80. с. 78-79.

¹⁴³ Smith P. S. Scythian Women. 2021. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/article/1783/scythian-women/> (дата звернення: 16.12.2025). с. 2-3.

¹⁴⁴ Залізняк Л., Моця О., Зубар В. Археологія України: курс лекцій // Навч. Посібник. Київ: Либідь, 2005. С. 224-238. с. 232-234.

спільнотах навіть в межах однієї культури ¹⁴⁵. По-п'яте, інтерпретація має бути відкритою до множинності можливих пояснень та уникати універсальних схем, які нівелюють складність та різноманітність давніх соціальних реалій ¹⁴⁶.

Критика традиційних підходів до інтерпретації археологічних матеріалів є важливою складовою гендерної археології. Традиційна археологія часто оперувала неявними припущеннями про гендерні ролі, які вважалися самоочевидними та універсальними ¹⁴⁷. Наприклад, передбачалося, що чоловіки завжди були мисливцями та воїнами, а жінки – збирачками та домогосподарками; що чоловіки створювали знаряддя та зброю, а жінки – посуд та одяг; що чоловіки були активними агентами історичних процесів, а жінки – пасивними об'єктами. Ці припущення часто не артикулювалися явно, але визначали інтерпретацію археологічних знахідок та конструювання наративів про минуле.

Гендерна археологія виявила численні приклади того, як такі неявні упередження призводили до викривлення археологічних інтерпретацій ¹⁴⁸. Жіночі поховання зі зброєю або знаряддями праці, які не відповідали традиційним уявленням про жіночі ролі, ігнорувалися, інтерпретувалися як аномалії, або переінтерпретовувалися таким чином, щоб узгодити їх з очікуваними гендерними моделями. Наприклад, стверджувалося, що антропологічне визначення статі помилкове, або що предмети мають виключно символічне значення, або що вони належали чоловікам з родини та були покладені випадково. Критичний перегляд таких інтерпретацій та повторний аналіз археологічних матеріалів часто виявляє більш складну картину гендерних відносин, ніж та, що постулювалася традиційною археологією.

¹⁴⁵ Симоненко О.В. Нарис українського сарматознавства. Археологія і давня історія України . 2019. №2 (31). С.171-182. с. 171-173.

¹⁴⁶ Balgabayeva G . Z., Aigul B. Taskuzhina, Amantaevaa A.B., Nazarova S.V. The Role of Women in Military Organization of Nomads. Режим доступу: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1115668.pdf> (дата звернення: 07.12.2025). с. 2-4.

¹⁴⁷ Ворона М.В. Гендерні стереотипи: сутність, функції, наслідки // Щоквартальний науково-інформаційний журнал «Статистика України» . 2010. №4 (51) С.71-74. с. 72-74.

¹⁴⁸ Марчишина А.А. Портретний опис у гендерній проекції Е. Оуклі // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. Вип. 692-693: Германська філологія. Чернівці: «Родовід», 2014. 336 с. С. 77-80. с. 79-80.

Застосування гендерної археології до вивчення скіфо-сарматських жіночих поховань зі зброєю дозволяє по-новому осмислити це явище ¹⁴⁹. Замість того, щоб відкидати ці поховання як аномалії або шукати пояснення, яке би мінімізувало їхнє значення, гендерна археологія пропонує серйозно поставитися до цих свідчень та дослідити, що вони можуть розповісти про систему гендерних відносин у скіфо-сарматському суспільстві. Очевидно, що ця система була більш складною та гнучкою, ніж жорстка дихотомія «чоловіки-воїни / жінки-домогосподарки». Існувала можливість для принаймні деяких жінок виконувати військові функції, володіти зброєю та отримувати соціальне визнання як воїтельки.

Проблема інтерпретації зброї в жіночих похованнях є центральною для гендерної археології скіфо-сарматських культур. Існує кілька основних інтерпретаційних моделей, кожна з яких має свої сильні та слабкі сторони ¹⁵⁰. Перша модель – функціональна інтерпретація – постулює, що зброя відображає реальну військову діяльність похованої за життя. Згідно з цією моделлю, жінки, поховані зі зброєю, були справжніми воїтельками, які брали участь у боях, полюваннях, охороні табору. На користь цієї інтерпретації свідчать антропологічні дані (фізична розвиненість, травми, ознаки вершництва), трасологічний аналіз зброї (сліди використання), порівняльні етнографічні дані про участь жінок кочових народів у військовій діяльності.

Друга модель – символічна інтерпретація – розглядає зброю як маркер соціального статусу, а не функціональної ролі ¹⁵¹. Згідно з цією моделлю, зброя в жіночому похованні могла символізувати приналежність до військової аристократії, право на владу, високий соціальний ранг, незалежно від того, чи брала похована реальну участь у бойових діях. Зброя могла бути спадщиною, яка передавалася у родині та символізувала родові традиції та престиж. На

¹⁴⁹ Smith P. S. Scythian Women. 2021. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/article/1783/scythian-women/> (дата звернення: 16.12.2025). с. 2-5.

¹⁵⁰ Balgabayeva G. Z., Aigul B. Taskuzhina, Amantaevaa A.B., Nazarova S.V. The Role of Women in Military Organization of Nomads. Режим доступу: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1115668.pdf> (дата звернення: 07.12.2025). с. 4-7.

¹⁵¹ Залізник Л., Моця О., Зубар В. Археологія України: курс лекцій // Навч. Посібник. Київ: Либідь, 2005. С. 224-238. с. 235-237.

користь цієї інтерпретації свідчить те, що найбагатші жіночі поховання зі зброєю належать до аристократичної верхівки та містять інші символи влади (золоті прикраси, імпортовані речі, супровідні поховання).

Третя модель – ритуальна інтерпретація – пропонує розглядати зброю як предмет, що має апотропеїчне (захисне) або релігійне значення в контексті поховального обряду та уявлень про загробне життя ¹⁵². Зброя могла бути необхідною померлій для захисту в потойбічному світі, для долання перешкод на шляху до царства мертвих, для участі у міфічних битвах предків. Ця інтерпретація пояснює чому зброя іноді зустрічається в похованнях дітей та старих жінок, які навряд чи реально брали участь у військових діях.

Четверта модель – перехідного статусу – базується на свідченнях античних авторів, зокрема Геродота, про сарматський звичай, згідно з яким незаміжні дівчата мали право їздити верхи, полювати та воювати до заміжжя ¹⁵³. Згідно з цією моделлю, зброя в жіночих похованнях може відображати незаміжній або перехідний статус похованої. Молоді жінки могли брати участь у військовій діяльності до одруження, після чого переходили до виконання традиційних жіночих ролей. На користь цієї моделі свідчить той факт, що значна частина жінок, похованих зі зброєю, належать до молодих вікових груп (18-30 років).

Найбільш імовірно, що різні поховання відображають різні ситуації, і універсальна інтерпретація неможлива ¹⁵⁴. Деякі жінки реально були професійними воїтельками, які присвятили життя військовій справі (як свідчать поховання з повним військовим комплектом, численними травмами, відсутністю типово жіночих предметів). Інші належали до військової аристократії та мали право на символи воїнського статусу, можливо, беручи участь у військових діях лише епізодично або в молодості (поховання з багатими прикрасами та неповним набором зброї). Треті отримали зброю як

¹⁵² Толочко П.П. Пізні скіфи. Давня історія України: в 3-х томах. Том 2: Скіфо-антична доба. Київ: Наукова думка., с. 176-180. 1998. 496 с. с. 177-179.

¹⁵³ Геродот. Історії в дев'яти книгах. Київ: Наукова думка, 1993. 576 с. с. 302.

¹⁵⁴ Smith P. S. Scythian Women. 2021. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/article/1783/scythian-women/> (дата звернення: 16.12.2025). с. 8-9.

ритуальний захист для загробного життя або як родову реліквію (поховання з окремими елементами озброєння при домінуванні жіночих предметів). Завдання дослідника полягає в тому, щоб враховувати специфіку кожного конкретного поховання та уникати надмірних узагальнень.

Концепція множинних гендерних ідентичностей є ще одним важливим внеском гендерної археології. Замість дихотомічної моделі «чоловіче/жіноче», гендерна археологія пропонує розглядати гендер як континуум або як систему множинних ідентичностей, які можуть перетинатися та комбінуватися різними способами. У скіфо-сарматському суспільстві могли існувати не дві, а більше гендерних категорій: типові чоловіки-воїни, типові жінки-домогосподарки, жінки-воїтельки, можливо, чоловіки-ворожбити (енареї) та інші варіанти. Кожна з цих категорій мала свої специфічні ролі, обов'язки, права та символічні маркери ¹⁵⁵.

Жінки-воїтельки в цій системі не були "чоловіками в жіночих тілах" і не відмовлялися від жіночості, а представляли специфічну гендерну ідентичність, яка поєднувала елементи традиційної жіночості (прикраси, дзеркала, інколи пряслиця) з військовою роллю (зброя, фізична підготовка, участь у боях) ¹⁵⁶. Ця ідентичність була соціально визнаною та легітимною, хоча, ймовірно, доступною лише певній частині жіночого населення за певних умов (походження, особисті якості, соціальні обставини). Визнання множинності гендерних ідентичностей дозволяє уникнути спрощених інтерпретацій та адекватніше відобразити складність давніх соціальних реалій.

Проблема агентності (agency) жінок у давніх суспільствах є ще одним важливим аспектом гендерної археології. Традиційна історіографія часто зображувала жінок як пасивних об'єктів історії, які не мали власної волі та ініціативи, а лише виконували призначені їм чоловіками ролі. Гендерна археологія, навпаки, підкреслює агентність жінок – їхню здатність приймати

¹⁵⁵ Марчишина А.А. Портретний опис у гендерній проекції Е. Оуклі // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. Вип. 692-693: Германська філологія. Чернівці: «Родовід», 2014. 336 с. С. 77-80. с. 79-80.

¹⁵⁶ Smith P. S. Scythian Women. 2021. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/article/1783/scythian-women/> (дата звернення: 16.12.2025). с. 7-8.

рішення, впливати на соціальні процеси, формувати власні життєві траєкторії в межах існуючих структурних обмежень. Жіночі поховання зі зброєю можуть інтерпретуватися як свідчення жіночої агентності: ці жінки зробили вибір (або отримали можливість) займатися військовою діяльністю, що не було нормою для більшості жіночого населення.

Важливо також враховувати, що гендерні відносини завжди перетинаються з іншими формами соціальної нерівності: класом, статусом, віком, етнічною приналежністю. Не всі жінки мали однакові можливості та обмеження. Жінки з аристократичних родів мали значно більше свободи вибору та доступу до ресурсів (включаючи зброю, навчання, коней), ніж жінки з бідних родин. Молоді незаміжні жінки могли мати більше можливостей для відхилення від традиційних гендерних норм, ніж одружені матері. Жінки з певних етнічних або родових груп (наприклад, сарматські жінки) могли мати інші гендерні норми, ніж жінки з інших груп (наприклад, власне скіфські жінки). Інтерсекційний підхід, який враховує перетин різних форм ідентичності та нерівності, дозволяє побудувати більш нюансовану картину жіночого досвіду в давніх суспільствах.

3.2. Роль жінок у військовій структурі Скіфії: реконструкція за матеріалами

Реконструкція ролі жінок у військовій структурі скіфо-сарматських суспільств вимагає інтеграції археологічних, антропологічних, письмових та порівняльних етнографічних даних у єдину інтерпретаційну модель ¹⁵⁷. Очевидно, що ця роль не була однорідною та змінювалася залежно від конкретних історичних, соціальних та індивідуальних обставин. Тим не менше, можна виділити кілька основних моделей жіночої участі у військовій діяльності, які знаходять підтвердження в археологічних матеріалах.

Перша модель — повноцінні воїтельки-професіонали. Ця категорія представлена похованнями з повним комплектом озброєння, мінімумом типово

¹⁵⁷ Balgabayeva G. Z., Aigul B. Taskuzhina, Amantaevaa A.B., Nazarova S.V. The Role of Women in Military Organization of Nomads. Режим доступу: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1115668.pdf> (дата звернення: 07.12.2025). с. 2-8.

жіночих предметів, ознаками інтенсивної фізичної активності та вершництва, іноді – слідами бойових травм ¹⁵⁸. Такі жінки, ймовірно, присвятили своє життя військовій справі та були інтегровані у військову організацію нарівні з чоловіками. Вони могли брати участь у військових походах, битвах, облогах, виконувати функції розвідниць, гінців, командирів невеликих загонів. За статистичними даними, такі поховання становлять близько 10-12% від усіх жіночих військових поховань, або близько 1-2% від загальної кількості жіночих поховань скіфо-сарматського часу ¹⁵⁹. Це невеликий, але статистично значущий відсоток, який свідчить про існування інституціоналізованої можливості для жінок ставати професійними воїнами.

Прикладом таких поховань може служити описане вище захоронення біля села Піщане, де жінка була похована з повним воїнським спорядженням (лук зі стрілами, спис, меч, кінська зброя) при мінімумі прикрас, або поховання біля Орджонікідзе, де жінка мала панцирне обладунання та була похована нарівні з чоловіком-воїном. Антропологічний аналіз таких поховань часто виявляє зажиту травму на лівій плечовій кістці (від удару при утриманні щита), специфічну асиметрію розвитку м'язів правої та лівої рук (від стрільби з лука), зміни в будові хребта та тазових кісток (від постійного вершництва) ¹⁶⁰. Ці фізичні характеристики свідчать про багаторічне систематичне тренування та інтенсивну військову діяльність.

Функції, які могли виконувати жінки-воїтельки в військовій організації, були, ймовірно, різноманітними. Основною була роль кінних лучниць, що відповідає характеру озброєння (домінування луків та стріл) та загальній тактиці скіфо-сарматської кінноти, яка базувалася на дистанційному обстрілі противника ¹⁶¹. Жінки могли брати участь у полюваннях, які в кочовому суспільстві були не лише способом здобуття їжі, але й формою військового

¹⁵⁸ Smith P. S. Scythian Women. 2021. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/article/1783/scythian-women/> (дата звернення: 16.12.2025). с. 4-5.

¹⁵⁹ Шевченко О.Б. Жіночі поховання зі зброєю у сарматів. Режим доступу: <https://www.cais-soas.com/CAIS/Anthropology/Sarmatians/sarmatian-amazon.htm> (дата звернення: 21.12.2025).

¹⁶⁰ Рудич Т. О. Пізні скіфи: формування складу населення за матеріалами антропології. Археологія і давня історія України. 2020. № 3 (36). С. 476-488. с. 482-484.

¹⁶¹ Britannica.com. Scythian ancient people. Режим доступу: <https://www.britannica.com/topic/Scythian> (дата звернення: 09.11.2025).

тренування та перевірки бойових навичок ¹⁶². Вони могли виконувати функції охорони табору та стад під час відсутності основних чоловічих сил, що було критично важливим для виживання кочової спільноти. Деякі жінки, судячи з багатства їхніх поховань, могли займати командні позиції та очолювати невеликі військові загони, особливо якщо вони належали до аристократичних родів ¹⁶³.

Друга модель – жінки-воїтельки перехідного періоду. Ця модель базується на свідченнях Геродота про сарматський звичай, згідно з яким незаміжні дівчата брали участь у військовій діяльності до одруження ¹⁶⁴. Археологічним підтвердженням цієї моделі можуть бути поховання молодих жінок (18-25 років) зі зброєю, які становлять значну частину (близько 37%) жіночих військових поховань ¹⁶⁵. Згідно з цією моделлю, дівчата з певного віку (можливо, після проходження ініціації у підлітковому віці) отримували право та обов'язок навчатися військовій справі, їздити верхи, полювати та брати участь у військових діях разом із юнаками. Це було частиною їхньої соціалізації та підготовки до дорослого життя.

Соціальні умови, які дозволяли або сприяли участі жінок у військовій діяльності, були специфічними для кочового способу життя ¹⁶⁶. По-перше, мобільність кочового суспільства означала, що жінки постійно перебували поряд з чоловіками під час пересувань, а не були ізольовані в осілих поселеннях. Це полегшувало їхню участь у військових діях та навчання військовій справі. По-друге, всюдисущість військової загрози у степах робила військову підготовку всього населення, включаючи жінок, практичною необхідністю. По-третє, економіка кочового скотарства не вимагала жорсткого гендерного поділу праці: і чоловіки, і жінки могли виконувати більшість

¹⁶² Localhistory.org.ua. Скіфи очима Геродота. Міфи і реальність. 2023. Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/skifi-ochima-gerodota-mifi-i-realnist/> (дата звернення: 19.11.2025).

¹⁶³ Залізник Л., Моця О., Зубар В. Археологія України: курс лекцій // Навч. Посібник. Київ: Либідь, 2005. С. 224-238. с. 236-237.

¹⁶⁴ Геродот. Історії в дев'яти книгах. Київ: Наукова думка, 1993. 576 с. с. 302.

¹⁶⁵ Smith P. S. Scythian Women. 2021. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/article/1783/scythian-women/> (дата звернення: 16.12.2025). с. 6.

¹⁶⁶ Залізник Л. Стародавня історія України. Київ: Темпора, 2012. 542 с. с. 236-240.

господарських робіт, що залишало більше гнучкості для перерозподілу функцій.

По-четверте, демографічні фактори могли відігравати роль. Високий рівень смертності серед чоловіків-воїнів у результаті частих військових конфліктів міг створювати дефіцит військової сили, який частково компенсувався залученням жінок ¹⁶⁷. П'яте, ідеологічні та релігійні уявлення скіфо-сарматів, можливо, не накладали таких жорстких табу на жіночу участь у військовій діяльності, як деякі інші культури. Культ богині Табіті, яка була найбільш шанованим божеством скіфів, міг підтримувати відносно високий статус жінок у суспільстві ¹⁶⁸. Існування жіночих божеств, пов'язаних з війною та полюванням (можливо, прототипи грецької Артеміді), також могло легітимізувати військову роль жінок.

Регіональні та хронологічні варіації в участі жінок у військовій діяльності відображають різноманітність скіфо-сарматського світу ¹⁶⁹. Як показано в попередньому розділі, сарматські жінки брали участь у військовій діяльності значно частіше та інтенсивніше, ніж власне скіфські. У середньосарматський період (I-II століття н.е.) частка жіночих військових поховань досягала 15-16% від усіх жіночих захоронень, тоді як у класичний скіфський період (V-IV століття до н.е.) вона становила лише 4-5% ¹⁷⁰. Ці відмінності не можна пояснити лише особливостями археологічної збереженості або методів дослідження; вони відображають реальні культурні відмінності між різними групами іраномовних кочівників.

Можливі пояснення цих відмінностей включають різне етнічне походження (скіфи та сармати, хоча й споріднені, могли мати різні культурні традиції), різні екологічні умови (більш суворий клімат та менша щільність населення в сарматських регіонах могли вимагати більшої мобілізації всіх

¹⁶⁷ Симоненко О.В. Нарис українського сарматознавства. Археологія і давня історія України . 2019. №2 (31). С.171-182. с. 175-176.

¹⁶⁸ Геродот. Історії в дев'яти книгах. Київ: Наукова думка, 1993. 576 с. с. 288.

¹⁶⁹ Симоненко О.В. 2021. Хто такі сармати? Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/kochova-imperia-sarmativ/> (дата звернення: 17.11.2025). Симоненко О.В. Нарис українського сарматознавства. Археологія і давня історія України . 2019. №2 (31). С.171-182.

¹⁷⁰ Smith P. S. Scythian Women. 2021. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/article/1783/scythian-women/> (дата звернення: 16.12.2025). с. 3.

ресурсів, включаючи жіночу військову силу), різні політичні обставини (постійні військові конфлікти сарматів з сусідніми народами могли стимулювати залучення жінок до військової діяльності)¹⁷¹. Геродот явно вказував на відмінності між скіфами та сарматами у статусі жінок, приписуючи останнім амазонське походження¹⁷². Хоча етіологічний міф про амазонок не може сприйматися буквально, він може відображати реальні спостереження греків про більшу свободу та військову активність сарматських жінок порівняно зі скіфськими.

Соціальне сприйняття жінок-воїтельок у скіфо-сарматському суспільстві, судячи з археологічних даних, було загалом позитивним¹⁷³. Ці жінки отримували почесні поховання, часто багатші за середній рівень, їх ховали з повним дотриманням ритуалів, що застосовувалися до воїнів. Немає свідчень про маргіналізацію або стигматизацію жінок-воїтельок. Навпаки, вони, здається, користувалися повагою та визнанням. Це різко контрастує з ставленням до жінок-воїнів у багатьох інших давніх суспільствах, де такі жінки часто вважалися аномалією або порушенням природного порядку. Позитивне ставлення до жінок-воїтельок у скіфо-сарматському суспільстві може пояснити, чому античні автори, спостерігаючи цих жінок, інтерпретували їх через призму міфу про амазонок – єдину доступну їм культурну модель для осмислення такого незвичайного (з грецької точки зору) явища.

Обмеження жіночої військової діяльності також необхідно враховувати для збалансованої картини¹⁷⁴. По-перше, лише меншість жінок брала участь у військовій діяльності (за найщедрішими оцінками, не більше 20% у сарматів і 5-8% у скіфів). Більшість жінок виконувала традиційні ролі та не володіла зброєю. По-друге, навіть серед жінок-воїтельок інтенсивність та тривалість військової активності, ймовірно, були меншими, ніж у чоловіків (про що

¹⁷¹ Н [historian.in.ua](https://historian.in.ua/%D1%81%D0%B0%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8/). Сармати. 2024. Режим доступу: <https://historian.in.ua/%D1%81%D0%B0%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8/> (дата звернення: 19.12.2025).

¹⁷² Геродот. Історії в дев'яти книгах. Київ: Наукова думка, 1993. 576 с. с. 301-303.

¹⁷³ Залізник Л., Моця О., Зубар В. Археологія України: курс лекцій // Навч. Посібник. Київ: Либідь, 2005. С. 224-238. с. 237-238.

¹⁷⁴ Smith P. S. Scythian Women. 2021. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/article/1783/scythian-women/> (дата звернення: 16.12.2025). с. 8-9.

свідчить менша кількість зброї та нижчий рівень травматизму). По-третє, жінки рідко досягали найвищих військових рангів (хоча винятки існували, як показує поховання з троном у Великознам'янці). По-четверте, військова діяльність жінок могла обмежуватися певними періодами життя (молодість до заміжжя) або екстремальними обставинами (війна, захист племені).

3.3. Концепт «амазонки» в сучасній історичній науці

Концепт «амазонки» в сучасній історичній науці перебуває на перетині міфології, археології, гендерних студій та популярної культури, що робить його особливо складним для наукового осмислення ¹⁷⁵. Після десятиліть скептицизму, коли історики відкидали легенди про амазонок як чисту грецьку фантазію, що не має жодного відношення до реальності, сучасна наука схиляється до більш нюансованого підходу, який визнає, що за міфологічними нашаруваннями можуть ховатися зерна історичної правди про жінок-воїтельок кочових народів Євразії ¹⁷⁶. Археологічні дані, накопичені за останні десятиліття, надають переконливі докази того, що деякі жінки скіфо-сарматських культур справді брали участь у військовій діяльності, що могло стати основою для грецьких легенд.

Переосмислення концепту амазонок у сучасній науці базується на розрізненні міфологічної конструкції та можливого історичного ядра ¹⁷⁷. Міфологічна конструкція – це образ амазонок, створений грецькою літературою та мистецтвом: окреме плем'я воїтельок, які живуть без чоловіків, вбивають або віддають синів, припікають собі праву грудь, створюють власну державу, воюють з найвеличнішими грецькими героями. Ця конструкція явно є літературним вимислом, який виконував певні функції в грецькій культурі: підкреслював винятковість еллінської цивілізації, надавав простір для філософських роздумів про природу гендеру та справедливості соціального

¹⁷⁵ Джунь Л. Жінки в історії України. Амазонки: вигадка чи реальність? // Історія в рідній школі . 2017. № 5. С. 36-41 с. 36-41.

¹⁷⁶ Cartwright M . Amazon Women . 2019. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/amazon/> (дата звернення: 18.12.2025).

¹⁷⁷ Околітенко Н. Гендерні проблеми: легенди і генетика (амазонки) // Українська культура. 2006. № 9. С. 27-28. с. 27-28.

устрою, символізував «інакшість» варварського світу ¹⁷⁸. Жодні археологічні дані не підтверджують існування суспільства, організованого саме таким чином.

Однак за цією міфологічною конструкцією може ховатися історичне ядро – реальні спостереження греків за життям кочових народів Причорномор'я, де жінки мали більше свободи та могли брати участь у військовій діяльності ¹⁷⁹. Геродот, описуючи походження сарматів від амазонок та скіфських юнаків, по суті, намагався пояснити незвичні (з грецької точки зору) звичаї сарматів, де жінки їздили верхи та воювали, через вже існуючий міф про амазонок ¹⁸⁰. Цей етіологічний міф не слід сприймати буквально, але опис сарматських звичаїв (жінки воюють, дівчата не виходять заміж до вбивства ворога) може базуватися на реальних спостереженнях, які знайшли підтвердження в археологічних даних.

Сучасна наука пропонує кілька інтерпретаційних моделей взаємозв'язку між міфом про амазонок та історичною реальністю жінок-воїтельок ¹⁸¹. Перша модель – міфологізація реальності – постулює, що греки спостерігали реальних жінок-воїтельок серед кочових народів та інтерпретували ці спостереження через призму вже існуючого міфу про амазонок, який мав давні корені в грецькій традиції (можливо, сягаючи мінойської або малоазійської культур). Реальність підтверджувала міф, а міф надавав рамку для інтерпретації реальності. Це призвело до злиття міфологічних та етнографічних елементів у описах античних авторів.

Друга модель – незалежний розвиток – припускає, що грецький міф про амазонок та реальна практика участі жінок у військовій діяльності в кочових суспільствах розвивалися незалежно, і їхня подібність є випадковим збігом або відображає універсальні можливості людських суспільств ¹⁸². Згідно з цією

¹⁷⁸ Graves R. The Greek Myths. Penguin Classics, 2012. 793 с. с. 245-250.

¹⁷⁹ Localhistory.org.ua. Скіфи очима Геродота. Міфи і реальність. 2023. Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/skifi-ochima-gerodota-mifi-i-realnist/> (дата звернення: 19.11.2025).

¹⁸⁰ Геродот. Історії в дев'яти книгах. Київ: Наукова думка, 1993. 576 с. с. 301-303.

¹⁸¹ Cartwright M. Amazon Women. 2019. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/amazon/> (дата звернення: 18.12.2025).

¹⁸² Graves R. The Greek Myths. Penguin Classics, 2012. 793 с. с. 248-250.

моделлю, практично в будь-якому суспільстві за певних обставин жінки можуть брати участь у військовій діяльності, і скіфо-сарматський випадок не є унікальним. Грецький міф виник з внутрішніх потреб грецької культури (осмислення гендерних ролей, ідентифікація через протиставлення «іншому»), а не з зовнішніх спостережень.

Третя модель – взаємний вплив – визнає, що міф та реальність могли впливати одне на одного ¹⁸³. Грецькі спостереження за кочовими жінками-воїтельками вплинули на розвиток та деталізацію міфу про амазонок (особливо його локалізацію в Причорномор'ї та на Кавказі). З іншого боку, грецький міф, що циркулював у колоніях Північного Причорномор'я, міг впливати на самосприйняття та практики скіфо-сарматських жінок-воїтельок, які могли свідомо культивувати цей образ у контактах з греками. Ця модель видається найбільш правдоподібною, оскільки враховує динамічну взаємодію між різними культурами.

Феміністська інтерпретація амазонок та жінок-воїтельок також має свої особливості. Для феміністського руху амазонки стали символом жіночої сили, незалежності, спротиву патріархальному пригніченню. Археологічні відкриття жіночих поховань зі зброєю сприймаються як підтвердження того, що жінки завжди були здатні до військової діяльності та що патріархальні обмеження не є природними або універсальними. Ця інтерпретація має важливе політичне значення для сучасних гендерних дебатів, але вона також може призводити до надмірної ідеалізації давніх жінок-воїтельок та ігнорування складності їхнього становища.

Важливо пам'ятати, що скіфо-сарматські жінки-воїтельки жили в суспільствах, які загалом залишалися патріархальними (чоловіки домінували у владних структурах, більшість жінок виконувала традиційні ролі, жіночі поховання в середньому бідніші за чоловічі) ¹⁸⁴. Участь деяких жінок у військовій діяльності не означає гендерної рівності або жіночого панування. Це

¹⁸³ Джунь Л. Жінки в історії України. Амазонки: вигадка чи реальність? // Історія в рідній школі . 2017. № 5. С. 36-41 с. 39-40.

¹⁸⁴ Гавриленко О. А..Основні риси права скіфських ранньодержавних утворень // Часопис Київського університету права . 2007. № 1. С. 17-22 . с. 18-20.

радше свідчить про більшу гнучкість гендерних ролей порівняно з деякими іншими давніми суспільствами, але не про відсутність гендерної ієрархії. Феміністська інтерпретація, яка перетворює жінок-воїтельок на символи жіночого визволення, може модернізувати та спрощувати історичну реальність.

Порівняльний аналіз з іншими культурами, де жінки брали участь у військовій діяльності, допомагає контекстуалізувати скіфо-сарматський випадок ¹⁸⁵. Жінки-воїтельки відомі в багатьох кочових та напівкочових суспільствах Євразії: у саків Середньої Азії, у пазирикців Алтаю, у ранніх тюрків, у монголів, у деяких кавказьких народів. Це свідчить про те, що участь жінок у військовій діяльності є досить поширеним явищем у кочових суспільствах за певних умов. Однак скіфо-сарматський випадок виділяється масштабністю та археологічною задокументованістю, а також тим, що він був засвідчений зовнішніми спостерігачами (греками) та вплинув на формування культурного міфу, який пережив тисячоліття.

Етичні аспекти дослідження та інтерпретації жіночих поховань також заслуговують на увагу ¹⁸⁶. Археологи мають справу з рештками реальних людей, які мали власні життя, ідентичності, мрії та страхи. Редукція цих людей до абстрактних категорій («амазонки», «воїтельки») або використання їх для підтвердження сучасних ідеологічних позицій може бути формою символічного насильства над пам'яттю померлих. Етично відповідальне дослідження вимагає поваги до індивідуальності та складності кожної похованої особи, визнання обмежень нашого знання та утримання від надмірних узагальнень.

Водночас археологія має соціальну відповідальність за розповідь про минуле таким чином, щоб це було корисним для сучасного суспільства. Дослідження жінок-воїтельок може допомогти розширити уявлення про можливості жінок, критично переглянути гендерні стереотипи, надихнути на більш інклюзивне розуміння історії. Проте це має робитися чесно, без

¹⁸⁵ Balgabayeva G. Z., Aigul B. Taskuzhina, Amantaevaa A.B., Nazarova S.V. The Role of Women in Military Organization of Nomads. Режим доступу: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1115668.pdf> (дата звернення: 07.12.2025). с. 2-8.

¹⁸⁶ Марчишина А.А. Портретний опис у гендерній проекції Е. Оуклі // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. Вип. 692-693: Германська філологія. Чернівці: «Родовід», 2014. 336 с. С. 77-80. с. 80.

перекручення або романтизації фактів, з повним усвідомленням відмінностей між давнім та сучасним контекстами. Баланс між науковою об'єктивністю та соціальною релевантністю є постійним викликом для дослідників у цій галузі.

Концепт амазонок у сучасній історичній науці, таким чином, є складним та багатовимірним феноменом, який перебуває на перетині міфології, археології, гендерних студій та культурної пам'яті ¹⁸⁷. Сучасна наука відкидає буквальне існування амазонок як окремого жіночого племені, описаного в грецьких міфах, але визнає реальну історичну основу легенди в особі жінок-воїтельок кочових народів Євразії. Археологічні дані надають переконливі докази участі деяких скіфо-сарматських жінок у військовій діяльності, що могло стати джерелом для грецьких спостережень та інтерпретацій. Однак ці реальні жінки-воїтельки значно відрізнялися від міфологічних амазонок: вони жили в змішаних спільнотах, зберігали жіночу ідентичність, становили меншість серед жіночого населення та діяли в межах загалом патріархальних соціальних структур.

¹⁸⁷ Джунь Л. Жінки в історії України. Амазонки: вигадка чи реальність? // Історія в рідній школі . 2017. № 5. С. 36-41 с. 36-41.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження скіфських амазонок та археологічних свідчень участі жінок у військовій діяльності дозволяє сформулювати ряд важливих висновків, які суттєво доповнюють наше розуміння гендерних відносин у кочових суспільствах Північного Причорномор'я скіфо-сарматської доби.

По-перше, комплексний аналіз археологічних матеріалів переконливо доводить, що участь жінок у військовій діяльності в скіфо-сарматських суспільствах була реальним, статистично значущим явищем, а не випадковою аномалією чи помилкою інтерпретації. Виявлено понад 375 жіночих поховань зі зброєю на території України та суміжних регіонів, що становить від 3% до 16% усіх жіночих поховань залежно від регіону та періоду. Особливо високі показники зафіксовані в сарматських пам'ятках Поволжя та Приуралля в середньосарматський період (I-II століття н.е.), що узгоджується зі свідченнями античних авторів про особливу роль жінок у сарматському суспільстві ¹⁸⁸.

По-друге, систематичний порівняльний аналіз чоловічих та жіночих військових поховань виявив як подібності, так і значні відмінності, що дозволяє реконструювати специфіку жіночої військової ролі ¹⁸⁹. Жінки-воїтельки володіли реальною бойовою зброєю (переважно луками та стрілами, рідше списами та мечами), демонструють фізичні характеристики, сумісні з інтенсивною військовою діяльністю (масивний скелет, ознаки вершництва, іноді бойові травми), та були поховані згідно з воїнським ритуалом. Водночас їхня військова діяльність відрізнялася від чоловічої меншою інтенсивністю, специфічним набором функцій (переважно дистанційний бій) та

¹⁸⁸ Геродот. Історії в дев'яти книгах. Київ: Наукова думка, 1993. 576 с. Симоненко О.В. Нарис українського сарматознавства. Археологія і давня історія України. 2019. №2 (31). С.171-182.

¹⁸⁹ Balgabayeva G. Z., Aigul B. Taskuzhina, Amantaeva A.B., Nazarova S.V. The Role of Women in Military Organization of Nomads. Режим доступу: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1115668.pdf> (дата звернення: 07.12.2025). Smith P. S. Scythian Women. 2021. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/article/1783/scythian-women/> (дата звернення: 16.12.2025).

збереженням жіночої гендерної ідентичності (наявність прикрас, дзеркал, інших жіночих предметів у похованнях) ¹⁹⁰.

По-третє, типологічний аналіз дозволив виділити кілька категорій жінок, пов'язаних з військовою діяльністю: повноцінні воїтельки-професіонали (близько 10% жіночих військових поховань), жінки перехідного статусу, які брали участь у військовій діяльності до заміжжя (близько 37%), жінки з символічним воїнським статусом, що належали до військової аристократії (близько 25%), та жінки з базовими навичками самозахисту (близько 28%) . Ця типологія відображає складність та різноманітність форм жіночої участі у військовій сфері та спростовує спрощені універсальні схеми інтерпретації.

По-четверте, встановлено значні регіональні та хронологічні варіації в феномені жіночих військових поховань ¹⁹¹. Сарматські жінки брали участь у військовій діяльності значно частіше та інтенсивніше, ніж власне скіфські. Пік явища припадає на середньосарматський період (I-II століття н.е.), тоді як у більш ранні та більш пізні періоди частота жіночих військових поховань знижується. Ці варіації відображають реальні культурні відмінності між різними групами іраномовних кочівників та зміни в гендерних відносинах протягом часу.

По-п'яте, критичний аналіз античних джерел у контексті археологічних даних дозволяє по-новому оцінити співвідношення міфу та реальності в легендах про амазонок ¹⁹². Грецький міф про амазонок як окреме жіноче плем'я не відповідає археологічній реальності. Однак описи античних авторів, особливо Геродота та Гіппократа, щодо участі жінок у військовій діяльності в

¹⁹⁰ Рудич Т. О. Пізні скіфи: формування складу населення за матеріалами антропології. Археологія і давня історія України. 2020. № 3 (36). С. 476-488. Сегеда С.П. Антропологія: Навч. посібник. Київ: Либідь, 2001. 336 с.

¹⁹¹ Симоненко О.В. 2021. Хто такі сармати? Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/kochova-imperia-sarmativ/> (дата звернення: 17.11.2025). Симоненко О.В. Нарис українського сарматознавства. Археологія і давня історія України . 2019. №2 (31). С.171-182. Cais-soas.com. The Women Warriors - the Sarmatians. Режим доступу: <https://www.cais-soas.com/CAIS/Anthropology/Sarmatians/sarmatian-amazon.htm> (дата звернення: 18.11.2025).

¹⁹² Геродот. Історії в дев'яти книгах. Київ: Наукова думка, 1993. 576 с. Джунь Л. Жінки в історії України. Амазонки: вигадка чи реальність? // Історія в рідній школі . 2017. № 5. С. 36-41 Околітенко Н. Гендерні проблеми: легенди і генетика (амазонки) // Українська культура. 2006. № 9. С. 27-28.

сарматів значною мірою підтверджуються археологічними знахідками ¹⁹³. Очевидно, що за міфологічними нашаруваннями ховаються реальні спостереження греків за життям кочових народів, де гендерні ролі відрізнялися від середземноморських норм.

Водночас критичний розбір корпусу античних текстів - від гомерівських поем і Геродотової «Історії» до трактату псевдо-Гіппократа «Про повітря, води і місцевості», Діодора Сицилійського та Страбона - засвідчив, що ці джерела не є однорідними: одні фіксують реальні етнографічні спостереження, інші відтворюють усталений літературний топос. Розмежування цих шарів у кожному конкретному тексті є необхідною умовою коректного використання писемних джерел в археологічних інтерпретаціях.

По-шосте, застосування методології гендерної археології дозволило переглянути традиційні інтерпретації та виявити складність гендерних відносин у скіфо-сарматських суспільствах ¹⁹⁴. Ці суспільства не були жорстко патріархальними в сучасному розумінні, але й не були егалітарними. Вони демонстрували значну гнучкість у гендерних ролях, допускаючи можливість для деяких жінок виходити за межі традиційних жіночих функцій та займатися військовою діяльністю. Водночас більшість жінок виконувала традиційні ролі, і загальна соціальна структура залишалася патріархальною з домінуванням чоловіків у владних позиціях.

По-сьоме, встановлено, що соціальні умови кочового способу життя сприяли можливості жіночої участі у військовій діяльності: мобільність населення, всюдисущість військової загрози, менш жорсткий гендерний поділ праці, можливі демографічні дисбаланси через високу смертність чоловіків-воїнів, ідеологічні та релігійні уявлення, що не накладали абсолютних табу на

¹⁹³ Lieber E. 20 The Hippocratic «Airs, Waters, Places» on Cross-Dressing Eunuchs: «Natural» yet also «Divine». Режим доступу: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9781474468541-025/html> (дата звернення: 18.12.2025).

¹⁹⁴ Ворона М.В. Гендерні стереотипи: сутність, функції, наслідки // Щоквартальний науково-інформаційний журнал «Статистика України». 2010. №4 (51) С.71-74. Марчишина А.А. Портретний опис у гендерній проекції Е. Оуклі // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. Вип. 692-693: Германська філологія. Чернівці: «Родовід», 2014. 336 с. С. 77-80.

жіночу військову активність ¹⁹⁵. Ці фактори робили скіфо-сарматські суспільства відмінними від осілих землеробських культур Середземномор'я, де жінки були виключені з військової сфери.

По-восьмому, аналіз історико-культурного контексту скіфської цивілізації та становища жінок у скіфо-сарматських суспільствах показав, що жіноча участь у військовій діяльності була структурно вмонтована в специфіку кочового господарського укладу. Скіфія VII–III ст. до н. е. являла собою поліетнічний, соціально стратифікований світ із розвиненою торгівлею, складною релігійною системою та тісними контактами з античними полісами. Жінки в цьому суспільстві не були однорідною соціальною групою: аристократки з курганів Товстої Могили та Чортомлика, дружини рядових воїнів і представниці підкорених осілих народів займали принципово різні позиції в соціальній ієрархії. Саме ця внутрішня диференціація пояснює, чому військова роль жінок не була нормою для більшості, але водночас була цілком легітимною для певних соціальних категорій - насамперед аристократичних родів і незаміжніх дівчат у сарматських спільнотах.

По-дев'ятому, реконструкція конкретних форм і функцій жіночої участі у військовій структурі скіфо-сарматських суспільств дозволила виділити щонайменше чотири функціональні ролі: кінна лучниця дистанційного бою (підтверджується домінуванням луків і стріл у поховальному інвентарі та ознаками вершництва на скелетах); учасниця полювань, що виконувало функцію бойового тренування; охоронниця табору і стад під час відсутності основного чоловічого контингенту; і, в окремих випадках вищої аристократії, командний рівень - на що вказують поховання з треном, парні аристократичні захоронення з ідентичним озброєнням (Орджонікідзе) та висока питома вага золотого інвентарю. Ця реконструкція ґрунтується на конвергенції трьох незалежних ліній доказів: складу поховального інвентарю, трасологічних слідів на зброї та палеопатологічних даних на кістках.

¹⁹⁵ Залізняк Л. Стародавня історія України. Київ : Темпора, 2012. 542 с. Balgabayeva G . Z., Aigul B. Taskuzhina, Amantaeva A.B., Nazarova S.V. The Role of Women in Military Organization of Nomads. Режим доступу: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1115668.pdf> (дата звернення: 07.12.2025).

Таким чином, дослідження скіфських амазонок виходить за рамки суто археологічного інтересу та має більш широке значення для історичної науки, гендерних студій та розуміння різноманітності людських суспільств. Воно демонструє, що гендерні ролі не є біологічно детермінованими та універсальними, а варіюють значною мірою залежно від культурного, соціального та економічного контексту. Воно також показує важливість критичного переосмислення традиційних історичних наративів та використання міждисциплінарних підходів для реконструкції минулого. Феномен скіфо-сарматських жінок-воїтельок збагачує наше розуміння можливостей людської соціальної організації та нагадує про те, що історія завжди є складнішою та різноманітнішою, ніж наші спрощені схеми та стереотипи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Геродот. Історії в дев'яти книгах. Київ: Наукова думка, 1993. 576 с.
2. Ворона М.В. Гендерні стереотипи: сутність, функції, наслідки // *Щоквартальний науково-інформаційний журнал «Статистика України»*. 2010. №4 (51). С. 71–74.
3. Гавриленко О.А. Основні риси права скіфських ранньодержавних утворень // *Часопис Київського університету права*. 2007. № 1. С. 17–22.
4. Герасименко Я. Скіфи, що жили на землях сучасної України, використовували шкіру людей для своїх виробів – дослідження. 2023. Режим доступу: <https://hromadske.ua/posts/skifi-sho-zhili-na-zemlyah-suchasnoyi-ukrayini-vikoristovuvali-shkiru-lyudej-dlya-svoyih-virobiv-doslidzhennya> (дата звернення: 20.11.2025).
5. Гопкало О.В., Рудич Т.О. Пізні скіфи та сармати у складі культури черняхів-Синтана-де-Муреш (за матеріалами поселення та могильника біля с. Боромля) // *Старожитності Лівобережжя Дніпра*. 2018. С. 90–101.
6. Греченко В.А., Чорний І.В., Кушнерук В.А., Режко В.А. Історія світової і української культури: підруч. для вищ. закл. освіти. Київ: Літера ЛТД, 2005. 481 с.
7. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1994. 736 с.
8. Джуль Л. Жінки в історії України. Амазонки: вигадка чи реальність? // *Історія в рідній школі*. 2017. № 5. С. 36–41.
9. Залізняк Л. Стародавня історія України. Київ: Темпора, 2012. 542 с.
10. Залізняк Л., Моця О., Зубар В. Археологія України: курс лекцій: навч. посібник. Київ: Либідь, 2005. С. 224–238.
11. Кордон М.В. Українська та зарубіжна культура: курс лекцій. Київ: ЦУЛ, 2003. 584 с.
12. Марчишина А.А. Портретний опис у гендерній проекції Е. Оуклі // *Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. Вип. 692–693: Германська філологія*. Чернівці: Родовід, 2014. С. 77–80.
13. Околітенко Н. Гендерні проблеми: легенди і генетика (амазонки) // *Українська культура*. 2006. № 9. С. 27–28.

14. Перегуда Є.В. Історія української культури: навчальний посібник. Київ: КНУБА, 2015. 196 с.
15. Рудич Т.О. Пізні скіфи: формування складу населення за матеріалами антропології // *Археологія і давня історія України*. 2020. № 3 (36). С. 476–488.
16. Сегеда С.П. Антропологічний склад українського народу: етногенетичний аспект. Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 2001. 256 с.
17. Сегеда С.П. Антропологія: навч. посібник. Київ: Либідь, 2001. 336 с.
18. Сегеда С.П. Антропологічні особливості давнього населення території України. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/segeda/se02.htm> (дата звернення: 14.12.2025).
19. Симоненко О.В. Нарис українського сарматознавства // *Археологія і давня історія України*. 2019. № 2 (31). С. 171–182.
20. Симоненко О.В. Хто такі сармати? 2021. Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/kochova-imperia-sarmativ/> (дата звернення: 17.11.2025).
21. Толочко П.П. Пізні скіфи // *Давня історія України: в 3-х томах*. Т. 2: Скіфо-антична доба. Київ: Наукова думка, 1998. С. 176–180.
22. Уварова О.О. Права жінок та гендерна рівність: навчальний посібник. Київ, 2018. 204 с.
23. Шевченко О.Б. Жіночі поховання зі зброєю у сарматів. Режим доступу: <https://www.cais-soas.com/CAIS/Anthropology/Sarmatians/sarmatian-amazon.htm> (дата звернення: 21.12.2025).
24. Шейко В.М., Тишевська В.М. Історія української культури: навч. посіб. Київ: Кондор, 2006. 264 с.
25. Balgabayeva G.Z., Taskuzhina A.B., Amantaeva A.B., Nazarova S.V. The Role of Women in Military Organization of Nomads. Режим доступу: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1115668.pdf> (дата звернення: 07.12.2025).
26. Bonfante L. *The Barbarians of Ancient Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. 435 p.
27. Britannica.com. Scythian ancient people. Режим доступу: <https://www.britannica.com/topic/Scythian> (дата звернення: 09.11.2025).
28. Cais-soas.com. The Women Warriors – the Sarmatians. Режим доступу: <https://www.cais-soas.com/CAIS/Anthropology/Sarmatians/sarmatian-amazon.htm> (дата звернення: 18.11.2025).

29. Cartwright M. Amazon Women. 2019. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/amazon/> (дата звернення: 18.12.2025).
30. Cunliffe B. *The Scythians*. Oxford: Oxford University Press, 2019. 408 p.
31. Garlinghouse T. Who were the Scythians? 2022. Режим доступу: <https://www.livescience.com/who-were-the-scythians> (дата звернення: 13.12.2025).
32. Goldenukr.com.ua. Сармати (II ст. до н.е. – IV ст. н.е.). Режим доступу: https://goldenukr.com.ua/?page_id=2692 (дата звернення: 20.12.2025).
33. Graves R. *The Greek Myths*. London: Penguin Classics, 2012. 793 p.
34. Hinds K. *Scythians and Sarmatians*. New York: Cavendish Square, 2010. 80 p.
35. Historian.in.ua. Сармати. 2024. Режим доступу: <https://historian.in.ua/сармати/> (дата звернення: 19.12.2025).
36. Historian.in.ua. Скіфи на території України. 2023. Режим доступу: <https://historian.in.ua/скіфи-на-території-україни/> (дата звернення: 23.11.2025).
37. History.ed-era.com. Скіфи. Режим доступу: https://history.ed-era.com/роуава_та_poselennya_lyudei_na_teritor_ukrani/skfi (дата звернення: 14.12.2025).
38. Libr.dp.ua. Таємничі амазонки в степах України. Режим доступу: <https://www.libr.dp.ua/?do=ukrainica&lng=1&id=3&idg=51> (дата звернення: 22.11.2025).
39. Lieber E. The Hippocratic «Airs, Waters, Places» on Cross-Dressing Eunuchs: «Natural» yet also «Divine» // *Medicine and the Law in Antiquity* / Ed. by B. Maire. Lausanne: De Gruyter, 2015. Режим доступу: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9781474468541-025/html> (дата звернення: 18.12.2025).
40. Localhistory.org.ua. Скіфи очима Геродота. Міфи і реальність. 2023. Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/skifi-ochima-gerodota-mifi-i-realnist/> (дата звернення: 19.11.2025).
41. Localhistory.org.ua. Скороход О. «Сармати потіснили скіфів, ставши їхньою елітою», – Олександр Симоненко. 2021. Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/texts/interviu/oleksandr-simonenko-sarmati-potisnili-skifiv-stavshi-yikhnoiu-elitoiu/> (дата звернення: 19.12.2025).
42. Politics.ellib.org.ua. Сармати в Україні. Режим доступу: <http://politics.ellib.org.ua/pages-4667.html> (дата звернення: 03.12.2025).

43. Radiolemberg.com. A history of Ukraine. Episode 10. The Sarmatians. Режим доступу: <https://radiolemberg.com/ua-articles/ua-allarticles/a-history-of-ukraine-episode-10-the-sarmatians> (дата звернення: 07.11.2025).
44. Resource.history.org.ua. Алани. Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Alany (дата звернення: 19.11.2025).
45. Resource.history.org.ua. Аорси. Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Aorsy (дата звернення: 11.11.2025).
46. Resource.history.org.ua. Роксолани. Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Roksolany (дата звернення: 12.12.2025).
47. Resource.history.org.ua. Сіраки. Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Siraky (дата звернення: 14.11.2025).
48. Resource.history.org.ua. Язиги. Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Yazyhy (дата звернення: 17.12.2025).
49. Silk-road.com. The Women Warriors – the Sarmatians. Режим доступу: <http://www.silk-road.com/artl/sarmatian.shtml> (дата звернення: 18.11.2025).
50. Smith P.S. Femmes Scythes. 2021. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/trans/fr/2-1783/femmes-scythes/> (дата звернення: 06.11.2025).

51. Smith P.S. Scythian Women. 2021. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/article/1783/scythian-women/> (дата звернення: 16.12.2025).
52. Smith P.S. Scythians. 2021. Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/Scythians/> (дата звернення: 15.12.2025).
53. Stoller R.J. *Sex and Gender: The Development of Masculinity and Femininity*. USA: Maresfield Library, 1994. 400 p.
54. Uaistoria.com. Скіфи на території України. Режим доступу: <https://uaistoria.com/скіфи-на-території-україни/> (дата звернення: 06.12.2025).
55. Vučković A. The Fierce Warriors of the Steppes: Who Were the Sarmatians? 2020. Режим доступу: <https://www.ancient-origins.net/ancient-places-asia/sarmatians-0013985> (дата звернення: 24.11.2025).
56. Week.dp.gov.ua. Скіфська доба. Режим доступу: <http://week.dp.gov.ua/osvitnia-prohrama/do91/skifska-doba> (дата звернення: 17.12.2025).

ДОДАТКИ

Хронологічний розподіл жіночих поховань зі зброєю в Північному Причорномор'ї

Таблиця А.1

Хронологічний розподіл жіночих поховань зі зброєю в Північному Причорномор'ї

Хронологічний період	Століття	Кількість виявлених поховань	Відсоток від загальної кількості жіночих поховань	Регіон найбільшої концентрації
Ранньоскіфський	VII-VI ст. до н.е.	12	2.8%	Північне Приазов'я
Класичний скіфський	V-IV ст. до н.е.	28	4.2%	Середнє Подніпров'я
Пізньюоскіфський	III-II ст. до н.е.	67	8.5%	Нижнє Подніпров'я, Крим
Ранньосарматський	II-I ст. до н.е.	89	12.3%	Нижнє Поволжя, Дон
Середньосарматський	I-II ст. н.е.	134	15.7%	Нижнє Поволжя, Південний Урал
Пізньюосарматський	III-IV ст. н.е.	45	6.9%	Нижній Дон, Північний Кавказ

Рис. А.1 Хронологічний розподіл жіночих поховань зі зброєю в
Північному Причорномор'ї

Географічний розподіл жіночих поховань зі зброєю

Таблиця Б.1

Географічний розподіл жіночих поховань зі зброєю

Регіон	Кількість поховань	Відсоток від загальної вибірки	Домінуючий культурний період	Основні археологічні комплекси
Нижнє Поволжя	142	37.9%	Ранньо- та середньосарматський	Кургани Калмикії, Волгоградської обл.
Південний Урал	87	23.2%	Ранньосарматський	Філіппівські кургани, могильники Башкирії
Нижній Дон та Приазов'я	64	17.1%	Середньосарматський	Кобяківський, Кобяково, Новочеркаськ
Середнє Подніпров'я	38	10.1%	Скіфський	Великий Знам'янка, Більське городище
Північний Крим	29	7.7%	Пізньоскіфський	Неаполь Скіфський, Усть-Альминське
Інші регіони	15	4.0%	Різні періоди	Розрізнені знахідки

Кількість поховань

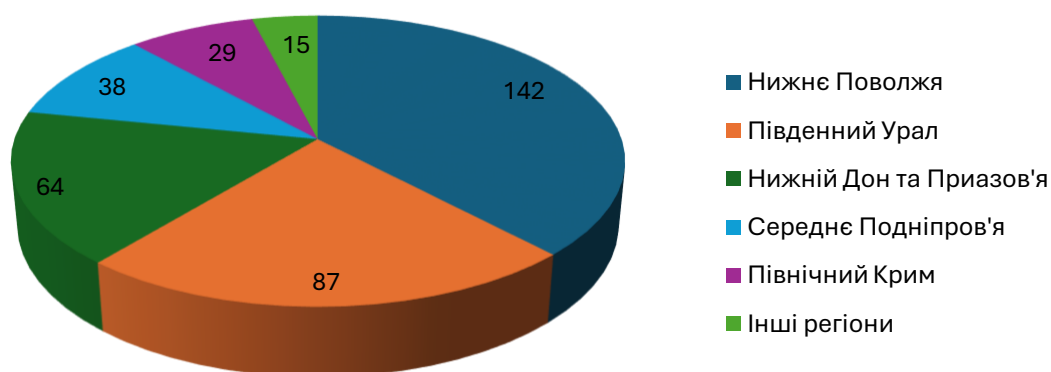

Рис. Б.1 Географічний розподіл жіночих поховань зі зброєю

Типологія жіночих поховань зі зброєю за складом інвентарю

Таблиця В.1

Типологія жіночих поховань зі зброєю за складом інвентарю

Тип поховання	Характеристика	Кількість	Відсоток	Типовий набір зброї	Типово жіночі предмети
Тип 1: Повний військовий комплект	Домінування зброї, мінімум жіночих речей	38	10.1%	Лук, стріли (50-100+ шт.), спис/дротик, меч/кинджал, іноді панцир	Відсутні або 1-2 прикраси
Тип 2: Змішаний інвентар	Комбінація зброї та жіночих предметів	238	63.5%	Наконечники стріл (10-50 шт.), рідше спис або ніж	Прикраси, дзеркало, пряслиця
Тип 3: Окремі елементи озброєння	Домінування жіночого інвентарю, 1-2 предмети озброєння	99	26.4%	1-10 наконечників стріл або ніж	Багаті прикраси, дзеркало, косметичні речі

Типи озброєння в жіночих похованнях

Таблиця Г.1

Типи озброєння в жіночих похованнях

Тип зброї	Кількість поховань із цим типом	Відсоток від загальної вибірки	Середня кількість предметів у похованні	Найбільша кількість в одному похованні
Наконечники стріл	358	95.5%	24 шт.	187 шт.
Списи/дротики	124	33.1%	1.3 шт.	4 шт.
Мечі/кинджали	67	17.9%	1.0 шт.	2 шт.
Бойові ножі	189	50.4%	1.2 шт.	3 шт.
Елементи захисного обладунку	23	6.1%	15 пластин	87 пластин
Камені для праці	12	3.2%	8 шт.	34 шт.

Кількість поховань із цим типом

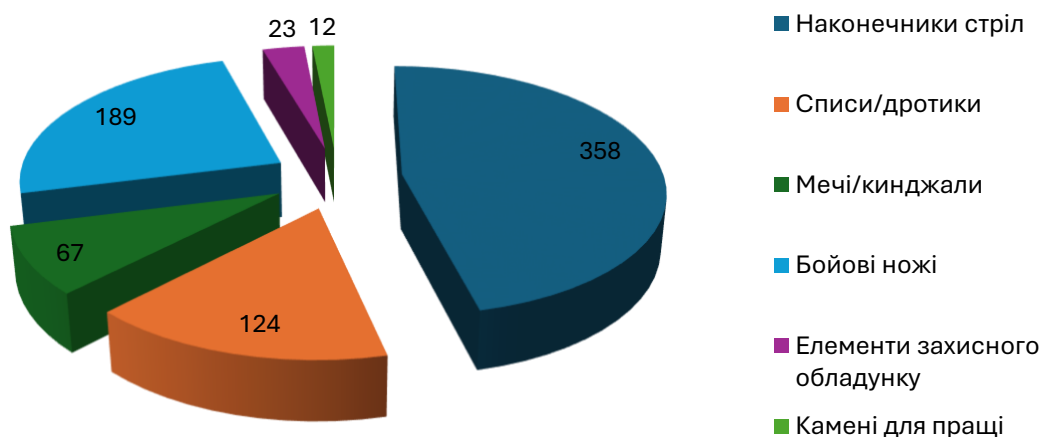

Рис. Г.1 Типи озброєння в жіночих похованнях

Антропологічні та палеопатологічні характеристики жінок, похованих зі зброєю

Таблиця Г.1

Антропологічні та палеопатологічні характеристики жінок, похованих зі зброєю

Показник	Жінки зі зброєю	Жінки без зброї	Відмінність
Середній зріст (см)	162.4	158.7	+3.7 см
Масивність скелета (бали 1-5)	3.8	2.9	+0.9
Частота травм, що загоїлися (%)	18.3%	8.2%	+10.1%
Ознаки інтенсивного вершництва (%)	64.7%	23.4%	+41.3%
Середній вік смерті (роки)	28.6	32.4	-3.8 років
Сліди бойових травм (%)	12.4%	2.1%	+10.3%

Розподіл жіночих поховань зі зброєю за соціальним статусом

Таблиця Д.1

Розподіл жіночих поховань зі зброєю за соціальним статусом

Соціальна категорія	Критерії визначення	Кількість поховань	Відсоток	Характерні особливості
Вища аристократія	Великі кургани (>5м), золоті прикраси, імпортовані речі	28	7.5%	Повний військовий комплект, багаті прикраси, супровідні поховання
Середня аристократія	Середні кургани (2-5м), срібні/бронзові прикраси	89	23.7%	Змішаний інвентар, якісна зброя
Рядові воїни	Малі кургани/ями (<2м), прості прикраси	234	62.4%	Базовий набір зброї, скромний інвентар
Низький статус	Ями без насипу, мінімум інвентарю	24	6.4%	1-2 наконечники стріл, майже без прикрас

Рис. Д.1 Розподіл жіночих поховань зі зброєю за соціальним статусом

Динаміка основних характеристик жіночих поховань зі зброєю по періодах

Таблиця Е.1

Динаміка основних характеристик жіночих поховань зі зброєю по періодах

Період	Середня кількість наконечників стріл	Частота мечів/кинджалів (%)	Середня кількість прикрас	Частота курганів >3м (%)
Ранньоскіфський (VII-VI ст. до н.е.)	18	8.3%	12	16.7%
Класичний скіфський (V-IV ст. до н.е.)	22	14.3%	15	21.4%
Пізньюоскіфський (III-II ст. до н.е.)	26	16.4%	18	19.4%
Ранньосарматський (II-I ст. до н.е.)	31	19.1%	14	24.7%
Середньосарматський (I-II ст. н.е.)	38	21.6%	16	28.4%
Пізньюосарматський (III-IV ст. н.е.)	19	13.3%	11	15.6%

Середня кількість наконечників стріл

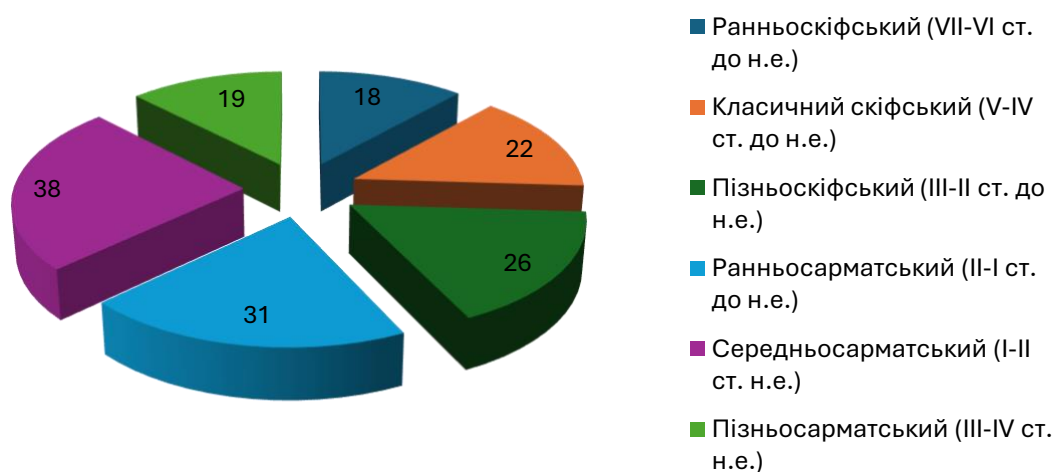

Рис. Е.1 Динаміка основних характеристик жіночих поховань зі зброєю по періодах

Порівняльна характеристика ключових поховань Мамай-Гори

Таблиця Ж.1

Порівняльна характеристика ключових поховань Мамай-Гори

Поховання	Вік померлої	Висота кургану	Тип споруди	Наконечники стріл	Інша зброя	Прикраси	Соціальний статус
Курган 7, пох. 2	20-25 років	0.8 м	Яма	12 шт.	Ніж	Дзеркало, намисто	Низький
Курган 23, пох. 1	30-35 років	2.1 м	Підбій	38 шт.	Спис, 2 ножі	Срібні сережки, браслет, намисто	Середній
Курган 34, пох. 3	18-20 років	1.5 м	Катакомба	56 шт.	Акінак	Сережки, браслет, дзеркало	Середній
Курган 41, пох. 1	25-30 років	1.2 м	Яма	23 шт.	Ніж	Дзеркало	Низький

Порівняльна характеристика ключових поховань регіону

Таблиця 3.1

Порівняльна характеристика ключових поховань регіону

Пам'ятка	Період	Вік померлої	Висота кургану	Тип споруди	Основна зброя	Захисне обладнання	Прикраси	Особливості
Піщане	Скіфський, IV ст. до н.е.	25-30	4.2 м	Катакомба	47 стріл, спис, меч	Немає	Золоті (діадема, сережки, браслети)	Кінська зброя
Мамай-Гора, к.23	Скіфський, IV-III ст. до н.е.	30-35	2.1 м	Підбій	38 стріл, спис	Немає	Срібні (сережки, браслети, намисто)	-
Орджонікідзе	Скіфський, IV ст. до н.е.	30-35	5.3 м	Катакомба	80 стріл, спис, меч	30 панцирних пластин	Золоті (діадема, сережки, намисто)	Парне поховання, 2 коні
Великознам'янка	Скіфський, IV ст. до н.е.	40-45	3.8 м	Катакомба	94 стріли, спис	Немає	Золоті (діадема, сережки, браслети)	Трон, центральне поховання
Новосілка	Сарматський, II ст. до н.е.	25-30	2.7 м	Підбій	67 стріл, спис, меч, кинджал	Немає	Бронзові (дзеркало, браслети, намисто)	Череп коня, меч справа

Вікова структура жінок, похованих зі зброєю (за ключовими пам'ятками)

Таблиця И.1

Вікова структура жінок, похованих зі зброєю (за ключовими пам'ятками)

Вікова категорія	Кількість поховань	Відсоток	Середня кількість наконечників стріл	Частота мечів/кинджалів
14-18 років (підлітки)	8	6.9%	12	12.5%
18-25 років (молоді)	43	37.1%	28	16.3%
25-35 років (зрілі)	51	44.0%	35	21.6%
35-45 років (старші)	12	10.3%	42	25.0%
45+ років (похилі)	2	1.7%	51	50.0%

Кількість поховань

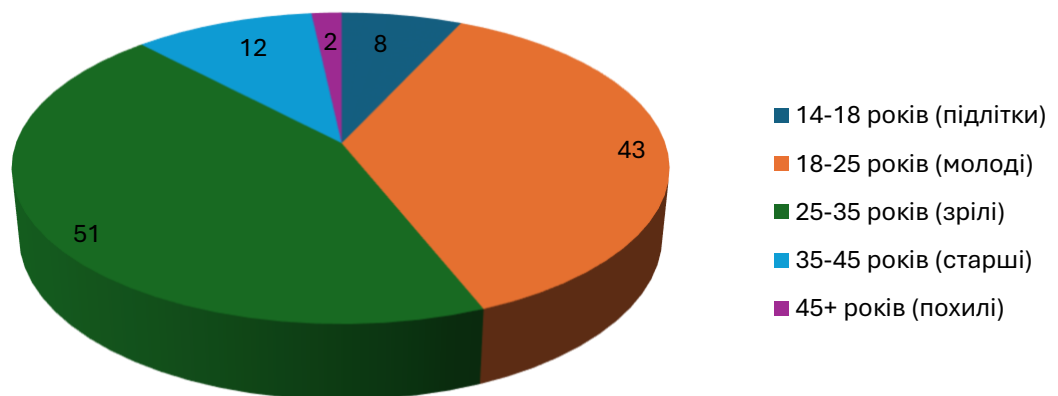

Рис. И.1 Вікова структура жінок, похованих зі зброєю (за ключовими пам'ятками)

Порівняння складу озброєння в чоловічих та жіночих похованнях

Таблиця І.1.

Порівняння складу озброєння в чоловічих та жіночих похованнях

Тип зброї	Чоловічі поховання	Жіночі поховання	Співвідношення М/Ж
Наконечники стріл (% поховань)	94.2%	95.5%	0.99
Середня кількість наконечників	68 шт.	24 шт.	2.83
Списи/дротики (% поховань)	67.3%	33.1%	2.03
Мечі/кинджали (% поховань)	58.4%	17.9%	3.26
Бойові сокири (% поховань)	12.7%	1.9%	6.68
Захисне обладунання (% поховань)	28.6%	6.1%	4.69
Кінська зброя (% поховань)	42.8%	15.7%	2.73